

ХАЙ ВОЛЯ ВЕЧНА БУДЗЕ З НАМІ

25 САКАВІКА — СЫМБАЛЬ НЕЗАЛЕЖНАСЬЦІ БЕЛАРУСІ

Ідэя Незалежнасці беларускага народу зарадзілася гэтак даўно, як даўно жыве беларускі народ. Успомнім глыбокія часы сівое мінуўшчыны, калі нашыя продкі называліся крывічамі, дрыгавічамі, радзімічамі, вяцічамі, севяранамі, дзераўлянамі, калі вольны дух Незалежнасці высока лунаў над іхнымі селішчамі. Толькі зьяўляўся адкуль-небудзь вораг, як съмела хапаліся яны за зброю і адважна выходзілі ўмну насустроч. І калі варожыя сілы былі куды большыя, і ў адчыненай барацьбе разьбіць іх было немагчыма, дык нашыя продкі зварочваліся да свайго найвярнейшага хаўрусьніка — лясных пушчай. Хаваючыся ў непралазных нетрах, нашы харобрыя ваякі пільна сачылі за кожным крокам ворага, і, як толькі зьяўляўся спрыяльны момант, раптоўным ударам зьнішчалі яго. «Ворага кожны за плечы браў съмела, Цемра чужынцаў ня страшна была...» (Я. Купала).

І перадалі нашыя сладкія продкі сваім нашчадкам Вялікі Запавет, Святы Запавет, Запавет у крывавых бойках бараніць Незалежнасць свае дарагое Радзімы. І не надарэмна перадалі. Балонка за балонкай геройкі, славы, адвагі ўносіліся ў гісторыю беларускага народу.

Каму ня ведама сладкія продкі сваім нашчадкам Вялікі Запавет, Святы Запавет, Запавет у крывавых бойках бараніць Незалежнасць свае дарагое Радзімы? А лягэнды аб князі Рагнедзе, аб князі Ізяславе? А сладкія бойкі з ноўгародзіцамі князя Брачыслава? Неўміручыя балонкі геройкі, славы і магутнасці нашае Краіны звязаны з выдатным іменем славутага князя Ўсяслава Чарадзея.

Нават грозная сваёю дзікасцю татарская арда, хутка паняволіўшы Масковію і Кіеўскую Русь, ня здолела паняволіць Крывій.

Балонкі славы, героікі і магутнасці ў гісторыю нашае Бацькаўшчыны ўпісалі і наваградзкія князі Рынгольд, Міндаўг і віленскія — Гэдымін, які злучыў ня толькі беларускія землі, але заваяваў і частку ўкраінскіх ды амаль усе літоўскія, і Альгерд, які да маскоўскіх съценаў прысланяў сваю дзіду, вымушаючы маскалёў падпісаць выгадныя для Вялікага Літоўскага Княства, як у той час называлася Беларусь, мір, перасоўваючы беларускія граніцы па Мажайск і Каломну. Слаўныя балонкі ў гісторыю Беларусі ўпісалі Вітаўт ды іншыя князі, у крывавых змаганнях баронячы незалежнасць нашае Бацькаўшчыны. Славутая бойка нашага гэтмана Канстанціна Астроскага з маскоўскім войскам пад Воршай і да апошняга часу апіваецца беларускім народам. Яго буйныя перамогі як над маскоўцамі, гэтак і над іх хаўрусьнікамі-татарамі, унеслы новыя балонкі гeroікі ў гісторыю змаганьня за незалежнасць нашага народу.

А змагацца было за што. Яшчэ з часоў Чарадзеевай унучкі Прадславы (Еўфрасінні Полацкай), стараннай перапісчыцы кніг, з часоў высока вучонага філёзафа Кліма Смаляціча, геніяльнага пісьменніка і цудоўнага прамоўцы, празванага «Новым Залатавустам» — Кірылы Тураўскага, выдатнага культурнага дзеяча, пісьменніка і маляра Аўрама Смаленскага ды іншых таленавітых людзей нашае Бацькаўшчыны засталася вялікай каштоўнасці культурная спадчына.

Асабліва значным дасягненнем ў галіне разьвіцця культуры ўважаецца друкаванае слова, і наш першы беларускі друкар, вучоны доктар Францішак Скарына ўжо ў 1517 г. друкуне ў Празе Чэскай першую ў беларускай мове друкаваную кніжку — Псалтыр. Зрабіўшы даступным для простага люду друкаванае слова (псалтыр прызначаўся для навучанья грамаце дзяцей), Францішак Скарына ў працягу 1517—1519 гг. выдае 22 кніжкі Старога Закону. Біблія Ф. Скарыны была першай друкаванай Бібліяй на ўсходзе славянства. У гісторыі сусветнай друкаванай кнігі гэта была трэцяя кніга ў мове народу, для якога яна прызначалася. Першай была нямецкая Біблія (1445), другой — чэская (1488), а трэцяй — беларуская (1517—1519). Праславіўшы беларускую культуру на чужынне, Францішак Скарына варочаеца на Бацькаўшчыну і ў 1525 г. закладае ў Вільні беларускую друкарню. У хуткім часе адчыняюцца друкарскія філіі ў Полацку, Менску, Магілёве, Нясьвіжы, Заслаўі, Слуц-

ку, Любічах, Пінску, Заблудаве, Еўі, Горадні, Супрасльі, Куцеінску, Буйніцку і інш. месцах. Беларускія кнігі шырока разыходзяцца як на Беларусі, так і на Украіне, у Маскоўшчыне, у паўдзённых славян і нават у заходне-эўрапейскіх дзяржавах. Беларуская мова пануе ня толькі на вёсцы, але і ў сівятынях, урадах, літаратуры, княжых замках. Беларуская мова становіцца дыпламатычнай на ўсім усходзе Эўропы.

У 1529 г. выдаецца ў беларускай мове Літоўскі Статут, а ў 1588 г. ён выдаецца друкам. У яго апошній радакцыі выдатную ролю адыграў вялікі канцлер Леў Сапега. Дзякуючы яго тонкай дыпламатыі ў Літоўскім Статуте ня былі зъмешчаны ні Люблінская вунія, па якой Вялікае Беларуска-Літоўскае Княства і Польша ў 1569 г. злучаліся ў адно непадзельнае цэлае, ні якая-небудзь іншая, нявыгадная для Беларускага Княства, умова. Адначасна Літоўскі Статут абавязваў ужываць беларускую мову ва ўсіх земскіх урадах Княства. Гэтым забяспечваліся надалей правы беларускіх мовы, што было важна дзеля культурнага разьвіцця беларускага народу. Гэтым юрыдычна ўняважвалася сіла акту Люблінскай вуніі.

Друкарскую дзейнасць Францішка Скарыны працягваюць беларускія пісьменнікі Сымон Будны, Васіль Цяпінскі і шэраг беларускіх магнатаў, як князі Слуцкія, Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы, Валовічы ды іншыя, якія ў сваіх дварох адчыняюць друкарні. Друкуюцца школьнія падручнікі, граматыкі, лемантары, слоўнікі, сярод якіх заслухоўваюць асаблівай увагі граматыка Лаўрэніа Зізанія (Вільня, 1596) і Мялета Сматрыцкага (Еўе, 1616), а таксама «Лексіс» Зізанія і Слоўнік Памвы Бярынды (1627). Беларуская культура дасягае такое вышыні, што маскоўскі цар Аляксей, каб павысіць асьвету ў сваёй дзяржаве, запрашае беларускага вучонага і пісьменніка Сымона Полацкага ў Москву.

У 1634 г. памёр вялікі канцлер Леў Сапега. Зы яго смерцю Вялікае Княства страціла аднаго з найвыдатнейшых абаронцаў беларускай мовы, культуры і нацыянальнасці. Частка беларускіх магнатаў і шляхты, паквапіўшыся на розныя асабістыя прывілеі, здрадзіла беларускаму народу і пачала палянізавацца. Беларускае палітычнае жыццё і культура занепадаюць. Але жыве беларускі народ, а разам з ім жыве і ідэя Незалежнасці. Беларускі народ, нават будучы пазбаўлены інтэлігэнцыі, рашуча выступае ў абарону свае веры, культуры, звычаяў, свае незалежнасці. Па ўсім

Краі шырока разыліваюцца народныя паўстаныні. Адзьдзе-лы Нябабы, Няпаліча, Хвескі, Крывашапкі, Гаркушы і Міхненкі авалодваюць гарадамі і ваколіцамі Гомеля, Лое-ва, Брагіна, Мазыра, Турава, Чэрыкава, Магілёва і Бабруй-ска.

Калі ж Польшча пачала ў 1655 г. вайну са Швэціяй, беларускі магнат князь Януш Радзівіл спрабуе выкарыстаць міжнародную ситуацыю і стварыць незалежнае беларускае гаспадарства — Вялікае Беларуска-Літоўскае Княства. На жаль, князь Я. Радзівіл загінуў у часе змаганьня з палякамі. Пасля Яна Радзівіла спробу вызваліць і ўнезалежніць свой край робіць беларускі магнат гэтман Павал Сапега. Ён меркаваў выкарыстаць вайну Польшчы з Турцыяй, але, на жаль, і гэта спроба не ўдалася.

Як народныя паўстаныні, так і спробы князя Яна Радзі-віла і гэтмана Паўла Сапегі вызваліць беларускі народ з-пад польскага апекі і стварыць дзяржаву, зьяўляюцца яркім довадам глыбокай жывучасці ідэі незалежнасці Беларус-кае Дзяржавы.

Час ідзе, і хвалі змаганьня за незалежнасць заціхаюць. Палянізацыя беларускага народу ўзмацняецца. Польскія соймы намагаюцца зьнішчыць беларускую мову, абрацы, звычаі, культуру, падняволіць край, спалінізаваць народ. Забараняеца ўжыванца беларускую мову ва ўрадах, судах і іншых установах.

Неразумная палітыка польскага ўраду прыводзіць да трох падзелаў Польшчы, у выніку чаго Беларусь апынаецца пад новым акупантам — Расей. Пачынаеца яшчэ больш жудасны нацыянальны гнёт. Ужо пасля 2-га падзе-лу (1793) Москва забараніла беларускія заканадаўчыя орга-ны, беларускія войска і беларускія гроши. Забараняеца карыстацца Літоўскім Статутам, гарады пазбаўляюцца са-маўрадаў, паншчына ўзмацняеца. Зачыняюцца беларускія на-вучальныя ўстановы, беларуская інтэлігенцыя або высы-лаеца з роднага краю, або пазбаўляеца працы, школы беларускія ліквідуюцца. У беларускіх съвятынях забараняеца чытаць казаныні ў беларускай мове. Беларускія кнігі бязжаласна нішчацца.

Маскоўскі акупант пачынае спадзявацца, што і народ беларускі хутка асымлюеца ў расейскі. Ды ня гэтак лёгка накінуць чужацкія ланцугі на душу беларускага народу. Зьнішчаючы беларускую інтэлігенцыю, беларускую куль-

туру, маскоўскі акупант ня мог зьнішчыць беларускага на-роду. Беларускі народ жыве, а зь ім жыве і яго найкаштоў-нейшы скарб — мова, звычаі, абрацы, песні.

Паўстаюць новыя фабрыкі дываноў, габэленаў і слуцкіх паясоў. Шоўкавыя, рознакаляровыя, ператканыя сярэбра-нымі і залатымі ніцямі, слуцкія паясы набылі сабе сусвет-ную славу.

Нараджаеца новая беларуская інтэлігенцыя. У беларус-кай літаратуры зьяўляюцца імёны Вінцуся Равенскага, Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, Францішка Савіча, Аляксандра Рыпінскага, Паўлюка Багрыма, Вінцука Дуніна-Марцінкевіча. На месца зьнішчаных беларускіх кніжак друкую-ца новыя. Узнятая на Захадзе хвала адраджэнья паняво-леных народаў дакочваеца і да Беларусі. І Беларусь на-раджае новых сыноў, сыноў, якім дарагія мінulая воля і слава Бацькаўшчыны, сыноў-змагароў за зямлю, за праў-ду, за незалежнасць. Нараджаюцца Кастусь Каліноўскі і Францішак Багушэвіч. Апрануўшыся ў сялянскую сьвітку, Каліноўскі ідзе ў народ і пачынае заклікаць сялянскі люд на змаганьне з расейскім царызмам і польскімі панамі. У 1862 г. у Беластоку Кастусь Каліноўскі закладае нелегаль-ную друкарню і пачынае выдаваць беларускую газету «Му-жыццкая праўда». З балонак «Мужыцкае праўды» лъюцца гарачыя слова і глыбока западаюць у сэрца мужыка-бела-руса.

«Ад маскаля і паноў няма чаго спадзявацца...»

«Каб народ наш век векаў быў вольны і шчаслівы...»

«Станьма дружна, разам за нашу вольнасць!...»

І народ паўстай. Ды мацнейшымі аказаліся сілы рэак-цыі. Ранены ў час баёў Францішак Багушэвіч пераходзіваеца ў сялян, а потым, ня маючи магчымасці перарабатваць на Бацькаўшчыне далей, вымушаны выехаць на Ўкраіну. Кас-тусь Каліноўскі скоплены і ўкінуты ў вязьніцу, дзе прася-дзеў некалькі месяцаў, чакаючы сымяротнай кары. Але нія-кія зьдзекі, ніякія мучэнні не маглі зламаць яго цвёрдае веры ў лепшую будучыню беларускага народу. Нават се-дзячы ў вязьніцы і чакаючы сымяротнага прысуду, ён не па-кідае думаць аб вызвольным змаганьні свайго народу і дру-ма лістамі, напісанымі ў вязьніцы да сяброў, заклікае на-род да далейшае барацьбы.

10.3.1864 г. Кастусь Каліноўскі быў павешаны расей-скай уладай у Вільні. Пачалося жорсткае перасльедаванье

ўдзельнікаў паўстаньня. Нацыянальны гнёт узмацняеца. Ліквідуюцца беларуская нацыянальная царква, друк у беларускай мове. Урады, царкву, школы і наагул усе ўстановы расейскі ўрад абсаджвае сваім людзьмі. Пачынаеца жудасная, систэматычна русыфікацыя нашае старонкі Беларусі.

Некаторыя расейскія навукоўцы даходзілі да такое бязглувъдзіцы, што рабілі няўдалыя спробы доказаў, быццам Беларускае Дзяржавы ніколі не існавала, а беларуская мова ёсьць мова мужыцкая, некультурная. Расейская настаўнікі туманяць нашу моладзь, забіваюць галовы «самадзяржайней» маною, бесправстветнаю заслонаю зацяняюць нашу сладкую мінуўшчыну. Нашы помнікі каштоўнай культурнай спадчыны або прысвойваюцца маскоўскім акупантам, або зусім зьнішаюцца. Робіцца ўсё, каб беларускі народ не адкожу.

Але ніякая сіла ня зможа зьнішчыць народнай вольнасці. 1 сакавіка 1881 г. малады беларускі змагар Ігнат Грыніявіцкі кідае бомбу ў расейскага цара Аляксандра II. Гэта была помста расейскаму манарху за съмерць Каліноўскага, за съмерць беларускіх паўстанцаў, за ўсе зъдзекі, якія давялося цярпець беларускаму народу ад маскоўскага панаванья. І хоць загінуў Грыніявіцкі, ды не спынілася вызвольнае змаганьне. Зычней і зычней разносяцца галасы Адраджэння, зычней і зычней заклікаюць яны любіць і шанаваць сваю мову, свае звычаі, пазнаць самога сябе, свой народ. У сваіх надзвычайных прамовах да зборнікаў вершаў «Дудка Беларуская» і «Смык Беларускі», якія з прычыны забароны беларускага друку былі надрукаваны за мяжу, Францішак Багушэвіч зварочвае ўвагу на беларускую мову, якая для нас ёсьць не «мужыцкая, а съятая, ад Бога даная». Трэба моцна трymацца свае мовы, бо мова — душа народу, і калі народ страйціць сваю мову, дык загіне.

Адначасна з Багушэвічам, бацькам Беларускага Адраджэння, на гэтай жа ніве працавалі і Адам Гурыновіч, і Аляксандар Ельскі, і Ян Няслухоўскі (Лучына), якому ўдалося абдурыць расейскую цэнзуру і пад выглядам байгарскага мовы выдаць зборнік беларускіх вершаў «Вязанка».

Цяжка адбілася на разьвіцьці беларускай літаратуры забарона беларускага друку. Шмат каму даводзілася пісаць і распаўсюджваць свае творы ў рукапісах. І Ялегі Франціш Вуль, і Ю. Ляскоўскі, і Н. Каараткевіч, і Ф. Тапчэўскі зь Віцеб-

шчыны, і Альгерд Абуховіч з Случчыны, і Апанас Кісель з Магілёўшчыны, і Ян Шамет з Полаччыны — усе яны ўкладалі сваю дзель у скарбніцу літаратуры. Шырокую дзейнасць на ніве Адраджэння разгарнуў і Карусь Каганец — паэта, пісьменнік, мастак і нацыянальны дзеяч.

Беларускім пытаннем пачынаюць цікавіцца і навукоўцы. Зьяўляюцца каштоўная капітальная праца праф. Карскага «Беларусы», працы ведамага праф. гісторыі Доўнар-Запольскага, пр. Эліма-Шыпілы, Лібаўскага, Пічты і інш.

У Варшаве, Пецярбургу, Маскве, Кіеве, Харкаве, Адэсе і Кракаве беларуская моладзь арганізоўваеца ў гурткі. У 1902 г. у Менску паўстаюць Беларуская Сацыялістычная Грамада, Беларуская Рэвалюцыйная Грамада і шраг іншых партый. Высоўваюцца новыя дзеячы браты Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Іваноўскі, Алёза Пашкевіч (Цётка). Выдаецца нелегальны часапіс «Свабода».

Незадаваленне царскай палітыкай нарастае ўсё больш і больш, прычым ня толькі сярод паняволеных народаў, але і сярод самога рускага народу, і пачынае прымаць пагрозлівяя формы. Напалоханы расейскі цар мусіў ісьці на саступкі і ў 1905 г. выдаў маніфэст аб рэлігійнай вольнасці і грамадzkіх свободах.

Беларусы гэта выкарысталі, і ў 1906 г. у Вільні пачынае выходзіць легальная беларуская газэта «Наша Доля». Аднак «Наша Доля» на 6-м нумары была забаронена, а яе месца заняла «Наша Ніва». Нягледзячы на тое, што яна існавала толькі да 1915 г., яе роля ў адраджэнні народу была надзвычайная. Газэта нарадзіла магутных волатаў беларускага пісьменства Янку Купалу і Якуба Коласа. Яна дала нам вялікіх пісьменнікаў празаікаў Вацлава Ластоўскага, Язэпа Лёсіка, Цішку Гартнага, Максіма Гарэцкага, Каруся Каганца, Цётку, драматургаў Ул. Галубка і Фр. Аляхновіча, гумарыстых Ядвігіна Ш. і А. Паўловіча. Яна выхавала вялікіх мастакоў М. Багдановіча, Алеся Гаруна, З. Бядулю. Яна ўзгадавала нам пісьменніцу каханыню К. Буйло. Газэта адыграла велізарную ролю ў адраджэнні беларускага народу, які пасля векавога гнёту зноў пачаў разумець, што і ён ня горшы за іншыя народы, гэтаксама, як і другія і ён хоча «людзьмі звацца». Нараджаеца новы чалавек, чалавек-барыцьбіт за нацыянальнае адраджэнне.

Але пачынаеца 1-я Сусветная вайна. Беларусь рэжацца на акопы, насељніцтва выганяеца ў бежанцы, інтэлі-

генцыя расьцярушаеца ў расейскім войску, і праца выдаеццаў, часапісаў і розных арганізацый спыняеца. Правіце толькі Беларускі Камітэт дапамогі пацярпелым ад вайны ды некалькі паходных бежанскіх камітэтаў.

Аднак і ў такіх немагчымыя цяжкіх умовах беларускія студэнты ў Пецярбургу спрабуюць выдаваць новыя часапісы «Съветач» і «Дзяньніцу».

Надыходзіць 1917 г. Народны гнеў выліваеца ў Вялікую Рэвалюцыю. Злятае царскі трон, і пачынае разваливацца штучна зылепленая з прымусова падпарадкованых народаў Расейская імперыя.

Кожны народ, вырваўшыся з чужацкіх ланцугоў, пачынае жыць сваім новым жыццём. Ахопленыя съятой ідэяй адраджэння свае мінулай славы, пачынаюць жыць новым жыццём і беларусы. Па ўсёй краіне адбываюцца розныя нарады, сходкі, зъезды.

Шырока адчыняюцца беларускія школы, друкуюцца беларускія газеты, кнігі, арганізуецца беларускія камітэты, беларуская армія. Паўстаюць Беларуская Цэнтральная Рада і Беларуская Вайсковая Рада, якія ў хуткім часе зыліваюцца ў агульны орган Беларускага народнага прадстаўніцтва — Вялікую Беларускую Раду.

Гістарычны падзеі хутка разьвіваюцца, і перад Вялікай Беларускай Радай паўстаюць пытаныні надзвычайнай важнасці: «быць ці ня быць», якія можа вырашыць толькі сам народ. Надыходзіць пара, калі «час склікаці ўжо грамаду на вялікую нараду, на вялікі сход!..» (Я. Купала).

І Вялікая Беларуская Рада выдае адозву, у якой заклікае беларускі народ выслаць сваіх дэлегатаў на 1-ы Усебеларускі Кангрэс.

Гучна разносіцца па ўсёй краіне магутны, грозны заклік:

На сход, на ўсенародны бурны сход
Ідзі аграблены, закованы народ.
Як роўны йдзі жыхар між роўных жыхароў,
Аддай на суд свае ўсе крыўды, сылёзы, кроў...

Я. Купала

Заклік быў пачуты. Зь Меншчыны, Магілёўшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Віленшчыны і Горадзеншчыны ў Менск зъяджаюцца 1872 дэлегаты, і 5 сінегня 1917 г. адчыняеца 1-ы Усебеларускі Кангрэс. Ён працаваў каля 2-х тыдняў. Была абрана Рада Зъезду і агаворана шмат

пытаньняў палітычнага, эканамічнага і сацыяльнага зъместу.

Але не драмалі ворагі Беларусі. Калі стала відавочна, што Зъезд стаіць на грунце дзяржаўнасці, маскоўскія бальшавікі ўчынілі 17 на 18 сінегня акружуюць будынак Зъезду панцырнікамі і кулямётамі, каб збройнай сілай перашкодзіць плённай працы Кангрэсу. Дэлегаты забарыкадаваліся і бараніліся, чым толькі маглі, пакуль не ўхвалілі 1-ы параграф рэзолюцыі аб утварэнні Беларускай Дэмакратычнай Рэспублікі.

На другі дзень дэлегаты, якія засталіся яшчэ не арыштаваныя, сабраліся ў чыгуначным дэпо і ўпаўнаважылі Раду Зъезду, як вярхоўны заканадаўчы орган Беларусі, на праўядзенне далейшай барацьбы за беларускую дзяржаўнасць. Рада Зъезду выбрала Выканаўчы Камітэт, які адразу прыступае да працы. Ува ўсіх правінцыях арганізуваюцца выканаўчыя камітэты. Беларускі народ становіцца сам сабе гаспадаром.

Ды нялёгкай была адбудова беларускай дзяржавы. На ўсходзе маскоўскія бальшавікі, а на захадзе польскія легіёны Доўбар-Мусыніцкага пільна сочачы за кожным рухам беларускага народу, стараюцца задушыць маладую Рэспубліку. І беларускі народ зноў бярэцца за зброю, а 19 лютага над Менскам высока ўздымаецца бел-чырвона-белы сцяг. Уладу бярэ ў свае руکі Выканаўчы Камітэт Рады Першага Усебеларускага Кангрэсу і 21 лютага стварае Народны Сакратарыят, у які ўваішлі: Язэп Варонка — старшыня і кіраунік замежных спраў, І. Макрэяў — кіраунік нутраных спраў, К. Езавітаў — вайсковых спраў, Э. Бялевіч — юстыцыі, А. Смоліч — асьветы, д-р І. Серада — народнае гаспадаркі, В. Рэдзька — шляхоў зносін, Т. Грыб — земляробства, Белкінд — фінансаў, Карак — пошты і тэлеграфаў, П. Бадунова — сацыяльнай апекі, П. Крачэўскі — дзяржаўныя кантралёры, Л. Заяц — дзяржаўны сакратар, П. Злобін — па справах расейскай нацыянальнай меншасці.

Таго ж дня Выканаўчы Камітэт Рады зварочваеца да насељніцтва Беларусі з сваёй 1-ай Устаўной Граматай:

«Да Народу Беларусі.

Родная Старонка наша атynулася ў новым цяжкім стане.

Дзе цяпер улада, што была тут, невядома, мы стаімо пेрад тым, што наш Край можа быць заняты нямецкімі войскамі. Мы павінны ўзяць свой лёс ува ўласныя руکі.

Беларускі Народ павінен зьдзейсніць сваё права на поўнае самаазнанчэнне, а нацыянальныя меншасыці — на нацыянальна-пэрсанальну аўтамонію.

Права нацый павінна знайсці сваё зьдзяйсненне шляхам склікання на дэмакратычных асновах Устаноўчага Сойму.

Але і да склікання Устаноўчага Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належаць тым народам, якія ў ёй жывуць.

Выканоўчы Камітэт Рады 1-га Усебеларускага Зьезду, папоўнены прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасыцяў, зьдзяйсняючы мэты Зьезду, абвішае сябе часовай уладай на Беларусі для кіраванья Краем і склікання, як можна хутчэй, Усебеларускага Устаноўчага Сойму, на аснове агульнага, простага, роўнага, тайнага і пра-парціянальнага выбарчага права для ўсяго дарослага насельніцтва, ня лічачыся з нацыянальнасцю, веравізнаннем і по-лам.

Часовую народную ўладу Краю, якая ставіць сабе мэтай абарону і зацверджанье заваяваньняў рэвалюцыі, будзе зьдзяйсняць створаны наамі Народны Сакратарыят Беларусі, які з гэтага дня пачаў выконваць свае абавязкі. Пэрсанальны склад Сакратарыяту будзе апубліканы пасыла.

Дана ў Менску-Беларускім 21(8) лютага 1918 г.

Выканоўчы Камітэт Рады Усебеларускага Зьезду».

Але неўзабаве на Беларусь з'яўляецца новы акупант — немцы. Да Беларускага Ураду аднеслыся яны варожа: дзяржаўную касу сканфіскавалі, беларускія вайсковыя фармацыі распушыцілі, самога ж Ураду хоць і не зачапілі, але афіцыяльна не прызналі.

У цяжкім становішчы апынуўся Беларускі Урад. Але не спынілася арганізацыйная праца. Шчыльней навязваеца сувязь з правінцыяй, ствараеца нелегальнае беларускае войска і адначасна, з поваду перашкод, твораных німецкім войскам у адбудове Беларускай Дзяржавы, пасылаеца Нямеччыну пратэст за пратэстам.

9.3.1918 г. Выканоўчы Камітэт Рады выдае II-ю Устаўную Грамату:

«У часе Сусветнай вайны, што бурыць адны моцныя дзяржавы і аслабаняе другія, абудзілася Беларусь да дзяржсаўнага жыцця. Пасля 3-х з паловаю якоў няволі зноў на ўесь съвет кажа Беларускі Народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5—17 сіненясня 1917 г., дбаючы аб долі Беларусі, зацвердзіў на яе

землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронячы дзяржсаўнага права народу, Выканоўчы Камітэт рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржсаўным ладзе Беларусі і аб правох і вольнасцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох рассьяленыя і лічэбнай перавагі беларускага народа абвішаеца Народнай Рэспублікай.

2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і пра-парціянальнага выбарчага права, не зважаючы на пол, народнасць і рэлігію.

3. Да часу, пакуль зьбярэзца Устаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасыцяў Беларусі.

4. Выканоўчая і адміністрацыйная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаеца Радаю Зьезду і перад ёю трymае адказ.

5. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвішаючыца вольнасць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў, безумоўная вольнасць сумлення, незачэпнасць асобы і памяшкання.

6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтамонію, абвішаеца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае ўласнасці на землю касуеца. Зямля передаецца бяз выкупу тым, хто сам на ёй працуе. Лясы, вазёры і нутро зямлі абвішаючы ўласнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляеца найбольшы 8-гадзінны рабочы дзень.

Абвішаючы ўсе гэтыя права і вольнасці грамадзян і народу Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Выканоўчы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пільнаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы, съцерагчы інтарэсы ўсіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць права і вольнасць працоўнага люду. А таксама даложыць ўсіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкай і адказнай нашай працы.

Выканоўчы Камітэт Рады I-га Усебеларускага Зьезду.

Выдана ў Менску Беларускім
9 сакавіка 1918 г.».

Папоўніўшыся прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў, гарадзкіх і земскіх самаўрадаў і Беларускай Віленскай Рады, Выканаўчы Камітэт Рады Зьезду на паседжаньні 19 сакавіка 1918 г. перамяноўваеца ў Раду Беларускай Народнай Рэспублікі.

Ідэя незалежнасці Беларускай Дзяржавы сярод сяброў Рады пашираеца ўсё больш і больш. За фэдэрацыю з Расеяй выступаюць толькі прадстаўнікі расейскай і жыдоўскай меншасцяў.

Аднак пакуль народ ня стане вольным і незалежным, нікай гутаркі ні аб фэдэрацыі, ні аб якой бы лучнасці ці то з Расеяй, ці то з іншымі чужынцамі ня можа быць. Бо «без незалежнасці паасобных народаў ня можна прыступіць да фэдэрацыі іх. Толькі той народ можа ўступіць у фэдэрацыйную лучнасць, у дагаворныя зносіны з суседзямі, каторы арганізаўваюць як дзяржава і мае ўладу, якая можа заявіць, чаго гэты народ хоча і чаго ня хоча. Да фэдэрацыі праз незалежнасць!» (д-р А. Цвікевіч).

Пакуль Беларуская Народная Рэспубліка не была яшчэ абвешчана незалежнай, дык і бараніць свае інтэрэсы на міжнароднай арэне яна ня мела юрыдычных правоў. Тым часам немцы і бальшавіцкая Расея паводле так званага Брэсцкага міру дзеляць беларускія землі паміж сабою. Некалькі беларускіх паветаў аддаюць Украіне, Вільню і частку Віленскіх і Горадзенскіх паветаў — Літве, амаль 1/3 Беларусі застаецца Нямеччыне і крыху ня 2/3 — бальшавіцкай Расеі.

Каб выйсьці для абароны сваіх правоў на міжнародны форум, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі на паседжаньні з 24 на 25 сакавіка прагалошвае Беларускую Народную Рэспубліку незалежнай і сувэрэннай дзяржавай. Выходзіць III-я Устаўная Грамата:

«Год таму назад народы Беларусі разам з народамі Pacei скінулі ярмо расейскага царызму, якое найцяжэй прыдышвала Беларусь. Царызм кінуў наш Край у пажар вайны, якая даشчэнту зруйнавала гарады і вёскі беларускія. Цяпер мы, Рада БНР, скідаем з роднага Краю апошняе ярмо дзяржавай наш залежнасці, якое было накінута расейскім царызмам на наші вольны і незалежны Край.

Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка абвяшчаецца незалежнай і вольнай дзяржавай. Народы Беларусі самі, у асобе свайго Устаноўчага Сойму, пастановяць аб будучых дзяржавных звязках Беларусі.

На падставе гэтага трацяць сліу ўсе старыя дзяржавныя звязкі, якія далі магчымасць чужому ўраду падпісаць за Беларусь трактат у Берасці, што забівае на съмерць Беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі. На падставе гэтага Урад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў зносіны з зацікаўленымі старанамі, запрапанаваўшы ім перагледзець тую частку Берасцейскага трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць мірную ўмову з ваяваўшымі дзяржавамі.

БНР павінна абняць усе землі, дзе живе і мае лічэбную перавагу беларускі народ, а ўласне: Магілёўчыны, беларускія часцы Мениччыны, Віленччыны, Гродзенччыны, Віцебшчыны, Смаленччыны, Чарнігаўччыны і сумежныя часткі суседніх губэрняў, заселеных беларусамі.

БНР пацвярджае ўсе тыя права і вольнасці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны Устаўной Граматай ад 9 сакавіка 1918 г.

Абвяшчаючы аб незалежнасці БНР, яе Рада ўскладае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы памогуць беларускаму народу ў поўнай меры зьдзейсніць яго палітычна-дзяржавную ідэалы.

25 Сакавіка 1918 г. Менск

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі».

Гэты вялікай важнасці гістарычны акт напоўніў беларусаў невычэрпнай радасцю. З усіх канцоў беларускай зямелькі, зь Меншчыны, Вілейшчыны, Горадзеншчыны, Віцебшчыны, Магілёўшчыны і Смаленшчыны прысылаюцца на імя Беларускага Ураду павіншавальныя лісты і поўныя гарачай веры ў правую справу рэзalюцыі сялянскіх і гарадзкіх сходаў.

Пасля прагалошаньня Радай незалежнасці Беларусі перед яе Урадам адчыніеца шырокое поле дзейнасці на міжнародным грунце.

Першай прызнае незалежнасць Беларусі Украіна. Паміж Беларусью і УНР навязваюцца дыпламатычны і эканамічны зносіны. Затым Беларускую дзяржаву признаюць Літва, Латвія, Эстонія, Фінляндыя, Грузія, Чэхаславакія, Турэччына, Аўстрыйя, а пасля рэвалюцыі і Нямеччына. Беларускія дыпламаты едуть ва ўсе дзяржавы Эўропы і Амерыкі. Навязваюцца гандлёвые зносіны з французкай фірмай «Pichon et Cose».

Тым часам у Нямеччыне адбываеца рэвалюцыя, нямецкія жаўнеры пакідаюць Беларусь, на іх месца прысунуліся бальшавіцкія орды.

Урад БНР высылае надзвычайныя місіі на Украіну, Польшчу, Літву, Латвію, Эстонію, Фінляндью, Нямеччыну, Швейцарыю, Данію, Францыю, Баўгарыю, Чэха-Славакію і іншыя дзяржавы. Дэлегаты, маючы адпаведныя мэрамандумы і брашуры праф. Доўнар-Запольскага «Асновы Дзяржаўнасці Беларусі», надрукаваныя на беларускай, французкай, нямецкай, польскай і рускай мовах, выступаюць перад урадамі ўсходніх краін, дабіваючыся дапамогі ў барацьбе за незалежнасць Беларусі.

А беларускі народ зноў хапаеца за зброю. Ды нялёгка было маладому, толькі што арганізаванаму беларускаму войску даць належны адпор захопніку, і Беларускі Урад эмігруеца.

Бальшавіцкія вандалы, ап'яnelыя ідэяй суսветнага панаванья, кідаюцца далей на Польшчу. Пачынаеца польска-савецкая вайна. Палякі, атрымаўшы дапамогу ад Францыі, гоняць бальшавікоў назад. Варочаеца ў Менск і Беларускі Урад. Яго значэныне дзяякуючы міжнародным дыпляматычным сувязям вырастает настолькі, што нават бальшавіцкая Расея запрошвае Беларускі Урад прысласць у Москву на перамовы сваю дыпляматычную місію. Місія на чале з В. Захаркам накіроўваеца ў Москву. Але ў гэты час ваенныя падзеі складаюцца не на карысць Беларусі, і нашы дэлегаты, не дасягнуўшы станоўчых вынікаў, варочаюцца назад, а маскоўскія бальшавікі зноў пачынаюць захопліваць спачатку беларускія, а потым і польскія землі. Зь вялікімі труднасцямі, пры дапамозе заходніх хаўрусынікаў, аслабанеца Польшча ад чырвонае Москвы, і пачынаюцца Рыскія перамовы. Дагавор ідзе за кошт беларускіх земляў.

Не спадзеючыся атрымаць ад сваіх векавечных ворагаў — расейцаў і палякаў што-небудзь добрае, беларускі народ зноў бярэцца за зброю, і на Случчыне выбухае паўстаньне.

Ды няроўная былі сілы. Перамаглі чырвоная маскалі, і зноў запрацавалі суды і турмы. Тысячы лепшых людзей, краса і гонар беларускага народа, расстряляныя, сотні тысяч высланыя на Салаўкі, у Сібір, на Калыму. Рыскім трактатам разарвалі Беларусь на часткі. Адзінаццаць мільёнаў беларусаў трапіла пад панаванье чырвонае Москвы, ча-

тыры мільёны — пад Польшчу, сотні тысяч — пад Літву і Латвію.

Беларускі Урад апынуўся ў эміграцыі. У цяжкіх умовах яму даводзіцца бараніць інтэрэсы Беларускай Народнай Рэспублікі, робячы шмат клопатаў і бальшавіцкай Маскве, і панскай Польшчы.

Залатымі літарамі ўпісаныя ў гісторыю Беларусі імёны першых прэзыдэнтаў БНР Пётры Крэчэўскага (13. 12.1919 — 8.3.1928) і Васіля Захаркі (8.3.28 — 14.3.1943), цвёрдых, непахісных барацьбітоў за съветлья ідэі 25 Сакавіка, вольнасць і незалежнасць Беларускай дзяржавы.

Не спыняеца вызвольнае змаганье і на Беларусі. Цёмны бор, спакон веку верны хаўрусынік беларускага народу, глыбока ў пушчах сваіх захаваў найлепшых сыноў шматпакутнае Маці-Беларусі. У 1924 г. больш за 40 беларускіх партызанскіх аддзелаў (згодна з савецкай статыстыкай) дзейнічалі ў межах савецкай Беларусі. Ды ня толькі ў лясох ды правінцыях ідзе барацьба. У 1924 г. Юры Лістапад, былы сябра Слуцкай Рады, стварае ў Слуцку антыбальшавіцкую арганізацыю з мэтаю аслабаніць родную Беларусь ад чужацкага маскоўска-бальшавіцкага гнёту. Агенты ГПУ выкрылі лістападаўцаў, і ў 1926 г. бальшавіцкі акупант высылае іх на шматгадовую катаргу. Другі случчак, студэнт Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту Міхась Адзярыха арганізоўвае сядрён студэнтаў антыбальшавіцкі беларускі гурток. ГПУ выкрыла яго і ўсіх сяброў бяз суду саслала ў канцэнтрацыйныя лягеры. Заварушилася і Заходняя Беларусь. Паўстаюць Беларускі Нацыянальны Камітэт у Вільні, Беларускі Пасольскі Клуб, узнялося беларускае сялянства, утварыла статысцкую Беларускую Сялянскую Рабочую Грамаду. І новыя тысячы ахвяраў павандравалі ў польскія астрогі, канцэнтрацыйныя лягеры, на ссылку.

Нішчашаца лепшыя людзі, але жыве беларускі народ, а разам зь ім жыве і ідэя 25 Сакавіка — Незалежнасць Беларускай Дзяржавы, а на шлях змаганьня прыходзяць новыя барацьбіты.

Паўстаюць новыя антыбальшавіцкія арганізацыі на Амсьціслаўшчыне, у Менску, на Віцебшчыне, Бабруйшчыне, Магілёўшчыне. Шырокая разгортваеца праца Альтруістых (1928—1930), ахопліваючы Гомельшчыну і ўсё беларускае Палесьсе. У праграму альтруістых уваходзіла арганізацыя ўзброенага змаганьня за вызваленіе ўсходній Бела-

русі ад маскоўска-бальшавіцкай апекі, зынішчэнне калгаснай систэмы і адбудова Незалежнай Беларускай Дзяржавы.

Вар’яцце ГПУ, кідаецца зь месца на месца, пачынае падазраваць у беларускай нацыянальнай працы нават камуністых, а тут зьяўлецца новая антыбальшавіцкая арганізацыя — Беларускі Нацыянальны Цэнтр. Новыя арышты, расстрэлы, высылкі. Зынішчаецца амаль уся беларуская інтэлігенцыя. Зывярэюць акупанты. Безыліччу трупай высыцілае беларускі народ шлях на Сібір, Салаўкі, Забайкалье.

Але высока ўзынялася ясная зорка 25 Сакавіка. Блішчыць, асьвячае яна беларускаму народу шырокі шлях да лепшай долі, да вольнай, незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. А на tym шляху пад бел-чырвона-белым сцягам — гордая постаць генэрала Вітушкі ды безыліч партызанскіх аддзелаў. Съмела схапіліся за зброю вольныя сыны Беларусі, грудзьмі бароняць незалежнасць свае Радзімы, «у крывавых муках адраджаюць жыцьцё Рэспублікі сваей».

Алесь Змагар

№ 17, 1950 г.

СЛУЦКАЕ НАРОДНАЕ ЗМАГАНЬНЕ

У публіцыстыцы, а нават і ў некаторых гістарычных працах, якія закранаюць падзеі канца 1920 году на Случчыне, усе аўтары неяк ужо прызываюцца называць гэтыя падзеі Слуцкім паўстаннем. Мы ня хочам тутака зъмяняць усім ведамы назоў і ламаць прынятае традыцыі, аднак ня можам не аднатаваць, што назоў гэты ня ёсьць цалкам праўильны. Тоё, што адбылося ў 1920 годзе на Случчыне, фактычна было не паўстаннем супраць ураду, бо паўставаць могуць народ або войска супраць сваіх правадыроў і ўлады, якую яны перад гэтым, хаця б нават і кароткі час, лічылі сваёю і якой спачатку падпарамадкоўваліся. Вось жа, што датычыць беларускага народу ў цэлым, а случчакоў у асаблівасці, дык увесе народ наш, і асабліва случчакі, ніколі не прызнавалі бальшавіцкай улады, ніколі не жадалі ёй падпарамадкаўвацца і заўсёды змагаліся зь ёю за сваю нацыянальна-дзяржаўную незалежнасць. Слуцкія падзеі, фактычна,

былі народнаю вайною, якую случчакі пад кіраўніцтвам сваіх собсکіх арганізацыяў і камандзераў і пры ўдзеле афіцыйнага прадстаўніка ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі паспрабавалі вясы супроць наступаўших на Беларусь войскаў РСФСР.

Як жа разъвіваліся падзеі на Случчыне ў лістападзе і сінезні 1920 году?

Пасля таго, як увесень 1920 году савецкія арміі былі адбіты з-пад Варшавы і пры ўдзеле беларускіх частак генэрала Булак-Балаховіча адсунуты з Польшчы праз усю Захаднюю Беларусь аж па Менск, у Заходній Беларусі і ў Меншчыне аднавілі працу беларускія мясцовыя арганізацыі, а нацыянальны эміграцыйны ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі зараз жа паслаў ва ўсе галаўнейшыя цэнтры звольненай часткі Беларусі сваіх упаўнаважаных прадстаўнікоў. Прадстаўнікі гэтых павінны былі чыннічаць патаённа і скрыта, бо польскія ўлады былі супраць незалежнасці Беларусі, а значыць і супраць ураду БНР.

12 кастрычніка 1920 году ў Рызе была падпісаны прэлімінарная ўмова паміж РСФСР і Польшчай. Умова гэта падзяляла Беларусь на кавалкі і аддавала беларускі народ на зыдзек ворагам. Эміграцыйны ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі супольна з урадам Украінскай Народнай Рэспублікі і ўрадам Галіччыны склалі ў Рызе вострыя пратэсты супроць гэтага падзелу, а адначасна далі загад сваім прадстаўнікам, каб яны арганізавалі на мясцох збройнае змаганье за незалежнасць сваіх краінаў і каб бараніліся супроць абодвух акупантаў.

Вайна на тэрыторыі Беларусі працягвалася ўжо 6 гадоў, яна вялася спачатку паміж царскай Расеяй і кайзэрскай Нямеччынай, пасля — паміж рэвалюцыйнай Расеяй і Нямеччынай, нарэшце — паміж савецкім і польскімі ды беларускімі нацыянальнымі войскамі. Народ стаміўся і летуець аб супакоі. Аднак, калі вестка аб падзеле Беларусі ў Рызе дайшла да беларускага народу, ён здрыгнуўся ад роспачы і гневу, а лепшай часткі яго зразумела, што супакою на Беларускай Зямлі яшчэ наступіць ня можа, што змаганье ня скончылася, а фактычна толькі пачынаецца ў новай стадыі і ў новай форме.

Асаблівае абурэнье было ў Віцебшчыне, у Меншчыне, у Случчыне і ў Гомельшчыне, якія, згодна з Рыскаю дамоўрай, павінны былі перайсці да Саветаў. Аб падзеях у кож-

най з гэтых мясцовасцяў трэба даць весткі паасобна. На Случчыне ж падзеі разьвінуліся гэтак.

У Слуцку ад 1917 году існаваў Беларускі Нацыянальны Камітэт. Склад ягонае ўправы зъмяняўся ў залежнасці ад розных палітычных і вайсковых абставінаў, але галоўны напрамак і дух працы заўсёды быў адзіны — імкненіе ўсімі сіламі дапамагчы стварэнню сапраўднае незалежнае Беларускае Народнае Рэспублікі.

Калі да Слуцку дайшла вестка аб падзеле Беларусі паміж РСФСР і Польшчай, у горадзе і акрузе наступілі агульнае абурэнне ды непакой. Калі ж праз некалькі дзён Слуцкі Беларускі Нацыянальны Камітэт даведаўся яшчэ, што польскія войскі, згодна з Рыскаю дамовай, павінны адыйсці за Случчыну і аддаць яе бальшавіком, абурэнне і непакой яшчэ больш павялічыліся. Абурэнне гэтае было тым большым яшчэ таму, што польскія акупацыйныя ўлады свой намер аддаць Случчыну бальшавіком старанна ўтойвалі ад мясцовага жыхарства.

Беларускі Нацыянальны Камітэт у Слуцку ўхваліў зараз жа склікаць Зыезд Случчыны. Трэба тутака зацеміць, што ў самым Нацыянальнім Камітэце Случчыны ў сувязі з вайскова-палітычнымі абставінамі распачалася нутраная барацьба паміж двума напрамкамі: беларускім незалежніцкім напрамкам на чале з адвакатам Пракулевічам, і паляно-нафільскім напрамкам на чале з доктарам Паўлюкевічам, які хацеў далучыць Беларусь да Польшчы. Аднак абсалютную перавагу мелі прыхільнікі незалежнай Беларусі.

Зыезд адкрыўся 14 лістапада 1920 году. На ім было 107 дэлегатаў ад 15-ці воласцяў і гораду Слуцку. Адбыўся зыезд у вялікай залі будынку Вайніловічаў. Заля была прыбрана бел-чырвона-белымі сцягамі і зеленыню. У прысутных быў сур'ёзны і ўсхваляваны настрой, але разам з тым рапушчы і ўрачысты. Прамовы былі кароткія, але палкія і рапушчы. Зыезд шкадаваў час і слова, бо ведаў, што надышлі гадзіны змаганьня.

Старшынём Зыезду быў выбраны Васіль Русак, а ягоными заступнікам — адвакат Уладзімер Пракулевіч. Першае слова было дадзенае эмісару беларускага эміграцыйнага ўраду БНР Паўлу Жаўрыду, які абвесціў Зыезду дэкрэт Ураду Беларускае Народнае Рэспублікі аб сваім прызначанні на Случчыну і аб нададзеных яму ўрадам паўнамоцтвах. Зыезд горача вітаў прадстаўніка свайго Ураду.

Прамоўцы, якія выступалі пасля эмісара БНР, В. Русак, адвакат Уладзімер Пракулевіч, капітан Анцыповіч, капітан Самусевіч, Юльян Сасноўскі, Рыгор Грынько ды іншыя, рапушчы падкрэслілі, што Случчына ніколі не прызнавала і ня будзе прызначана на сваёй тэрыторыі іншыя ўлады, апрача беларускага нацыянальнага Ураду Беларускай Народной Рэспублікі. Усе яны горача заклікалі Зыезд зараз жа арганізаваць збройны адпор падрыхтаваным да наступу бальшавіцкім палкам і выкарыстаць з гэтай мэтай у першую чаргу беларускую міліцыю, якая раней была ўжо арганізавана Беларускім Нацыянальным Камітэтам на Случчыне.

Зыезд аднаголосна далучыўся да гэтых заклікаў, вынес адпаведную пастанову і выбраў Раду Случчыны, якой пераадаў усю ўладу на Случчыне і даў самыя шырокія паўнамоцтвы ў справе арганізацыі вайсковай арміі. У Раду Случчыны былі выбраныя 17 асобаў: старшыня — адвакат Уладзімер Пракулевіч, Юльян Сасноўскі, Рыгор Грынько, капітан Анцыповіч, Паўло Баня, капітан Сокал-Кутылоўскі ды яшчэ 8 асобаў, прозьвішчаў якіх цяпер ня має пад румакі.

Беларуская міліцыя, якая ахоўвала парадак на Случчыне, мела ўсяго адзін узброены батальён з 500 міліцыянераў, якія былі па раскіданні ротамі, звязамі, дружынамі і групамі па ўсёй Случчыне. Камандаваў батальёнам беларускай міліцыі капітан Анцыповіч. Рада Случчыны даручыла капітану Анцыповічу папоўніць батальён новымі добраахвотнікамі і разгарнуць яго ў 1-ы Слуцкі полк.

Зыезд Случчыны закончыў сваю працу ў адзін дзень, і ўжо ўвечары дэлегаты, атрымаўшы на руکі тэкст пастановы зызду аб збройным змаганьні з бальшавікамі, а таксама паўнамоцтвы на вярбоўку добраахвотнікаў, — разъехаліся па ўсіх валасцях, каб арганізаваць даручаную ім працу.

З Быстрыцкай, Вызынянскай, Грэзскай, Нараўскай, Капыльскай, Раманоўскай, Чапліцкай, Старобінскай і Цімкавіцкай валасцяў пачалі зборыца добраахвотнікі. Усюды на мясцох, па вёсках і мястэчках утварыліся нацыянальныя камітэты, якія дапамагалі Радзе Случчыны праводзіць вярбоўку добраахвотнікаў і арганізоўваць свою збройную сілу.

У некалькі дзён у камплектаваньне паасобных ротаў 1-га Слуцкага палку было закончана, і іх пачалі падцягваць бліжэй адна да адной. Аднак і савецкае войска не марудзі-

ла і падыходзіла ўжо да Асіповічай ды Старых Дарог. Толькі што сфармаваным і недастатковай ўзброеным ротам утрымаць Слуцк было не пад сілу. Таму 24 лістапада давялося Слуцк пакінучы і распачаць адыход на заход. Зборны пункт для новых добраахвотнікаў быў перанесены далей на заход, у Семежава, дзе пад кіраўніцтвам падпалкоўніка Гаўрыловіча пачаў фармавацца 2-гі полк, які атрымаў назоў Грозаўскага.

Пачаліся баёвыя сутычкі з савецкімі часткамі. З абодвух бакоў былі ахвяры, але ў случчакоў, якія добра ведалі мясцовасць, гэтыя ахвяры былі меншымі. Ад 27 лістапада баёвыя апэрацыі ўзмоцніліся і адбываліся штодня. Асабліва значныя бai адбыліся пры вёсках Садавічы, Дошнава, Быстрыца, Вызна і Лютаўічы ды пад мястэчкам Капыль.

У гэтую самую цяжкую для Слуцкае брыгады хвіліну адбылася ў ёй ганебная зрада: камандзір брыгады капитан Генэральнаага Штабу Чайка кінуў брыгаду і перайшоў да ворага, перадаўшы бальшавіком усе весткі аб брыгадзе і сіных плянах.

Зрада капитана Чайкі была цяжкім ударам для слуцкіх змагароў, але яна не зламала іхнага змагарнага духу. Ніхто з жаўнераў не пайшоў за капитанам Чайкай. Рада Случчыны зараз жа выклікала ў Семежава капитана Сокал-Кутылоўскага і з сінегня перадала яму камандаванье брыгадай.

Баёвыя апэрацыі прадоўжваліся. Брыгада ня толькі адбівалася, але часам пераходзіла і ў контранаступ, адбіваючы ад ворага паасобныя вёскі ды забіраючы ў палон чырвонаармейцаў. Аднак агульнае становішча брыгады ўсё больш пагоршвалася. Зброі для ўсіх добраахвотнікаў не хапала і яе даводзілася адбіраць у ворага. Набояў было па 3—5 на кожнага стральца. Трохі лепш было зь ежай, бо яе давозілі з усіх бакоў беларускія сяляне з собскай ініцыятывой, а таксама збралі беларускія нацыянальныя камітэты.

Польскія ўлады і польскае войска, якое мела ўсялякую падтрымку ад Антанты, магло бы шмат чым дапамагчы Слуцкай брыгадзе, але палякі, пабачыўшы, зь якім запалам беларуская моладзь пайшла ў сваё войска і з якой адвагай білася за сваю Бацькаўшчыну, не пажадала падтрымаць Слуцкую брыгаду, бо стварэнъне сапраўднае беларускае збройнае сілы зусім не супадала з плянам польскай захопніцкае палітыкі. Узброены беларускі народ не падпарадковаўся б падзелу ягонае зямлі паміж суседзямі. Таму палякі супакой-

на назіралі, як пад напорам савецкага войска ўвесь сънегань месяц адбівалася і адыходзіла на заход Слуцкая Беларуская брыгада.

Покуль брыгада яшчэ знаходзілася на тэрыторыі Случчыны і на ўсход ад толькі што праведзенай ў Рызе мяжы падзелу Беларусі, палякі абмяжоўваліся толькі назіраньнем і выведамі аб стане брыгады. Калі ж Слуцкая брыгада змушана была адысьці за раку Лань і заняла лінію фронту Мядзведзічы, Сіняўка, Ляхавічы, Клецк, — палякі ў канцы сінегня 1920 году нечакана аблукжылі і аблазбройлі брыгаду, а ў лютым 1921 году ўсіх афіцэраў і стральцуў інтэрнавалі ў Беластоцкім кантэнтрацыйным лягеры.

У Беластоцкім лягеры беларускія змагары Слуцкае брыгады прабылі за дротам ад пачатку лютага да паловы красавіка, а пасля былі перавезены ў Даратуск над Бугам, дзе знаходзіліся вялікія лягеры ваеннапалонных часоў 1-ае Сусьветнай вайны. Тут іх трывалі да канца траўня 1921 году. Пасля гэтага тэрміну пачалі паасобку адпускаць на волю.

Гэтак закончылася жыцьцё Слуцкае Беларуское брыгады. Але змаганыне случчакоў і ўсяго беларускага народа за сваю волю і незалежную беларускую дзяржаву не спынялася і далей. І яно ніколі ня спыніцца, пакуль беларускі народ не здабудзе сабе Вольную і Незалежную Беларусь.

Палкоўнік К. Езавітаў

№ 20, 1950 г.

СЛУЦКАЕ ПАЎСТАНЬНЕ

У старыну Беларус непадданы
Гаспадарыў, быў сам над сабою
І далёка у съвеце быў знаны
За Літоўскай і Ляшской зямлёю.

Алесь Гарун

Сваім вызвольным змаганьнем за незалежнасць беларускі народ быў ведамы ўжо ў глыбокія часы сівое мінуўшчыны. Зычна гудзеў вечавы звон, заклікаючы вольных крывічан дружна брацца за зброю, бараніць сваю Радзіму ад ліхіх наезынікаў-чужынцаў. І сымела выходзіці ратныя людзі наперад. Не адну слайную балонку ўпісалі ў нашу гісторыю

полацкія князі: Рагвалод, Ізяслав, Брачыслаў і асабліва разумны, спрытны і далёка за межамі славуты князь Усяслаў Вялікі, празваны ў народзе Чарадзеем. Колькі казак, колькі лягэнд склаў беларускі народ, праслаўляючы свайго любимага князя! З імем Усяслава Чарадзея звязана выдатная эпоха геройкі, славы і магутнасці нашае краіны.

І ня дзіва, што нават татары, захапіўшы ўсю Масковію і Кіеўскую Русь, ня здолелі заваяваць Беларусі. Вольны дух Незалежнасці высока лунаў над беларускім народам.

Не адну сладкую балонку ў гісторыю нашай краіны ўпісалі і наваградзкія князі Рынгольд, Міндаўг, віленскія: Гедымін, Альгерд, Вітаўт і інш. Зброяй ратавалі сваю са-мастайнасць нашыя продкі, не дапускалі ворага зьдзекавацца над роднай старонкаю.

Нават у залаты век (XVI стагодзьдзе) нашай Беларуска-Літоўскай дзяржавы (Вялікага Княства Літоўскага) ня раз даводзілася беларускаму народу брацца за зброю і ў крывавых змаганьнях бараніць свой Край, свае звычаі, сваю культуру.

Але не мінаоць цяжкія часы для нашае Радзімы. Пачынаеца спачатку польскае, а потым расейскае панаванье. Найкаштоўнейшыя скарбы беларускага народа вораг ствараеца або прысьвоець сабе, або зынішчыць. Адбіраючы ад народа ўсё матэрыяльнае, вораг робіць неймаверныя высілкі, каб забраць ад народа і яго душу — нацыянальную съведамасць.

Нягледзячы на шматгадовы нацыянальны і сацыяльны ўціск, на вялікія крыўды, якія прынеслы нашай Радзіме палякі і маскалі, беларускі народ глыбока ў сваім сэрцы захаваў і праз вякі перанес нязгасную любоў да свае шматпакутнае Бацькаўшчыны, нястрымныя імкненіні да волі, да незалежнасці. З-пад саламянных стрэх нават самых глухіх вёсак жывою крыніцою пррабівалася нацыянальная съведамасць, якая і парадзіла ў 1917 г. спачатку Нацыянальны Камітэт, потым Раду і нарэшце I-ы Ўсебеларускі Кангрэс.

Па ўсёй старонцы шырока разгортваеца творчая, нацыянальна-адраджэнская праца: друкуючы беларускія газеты, часопісы, кніжкі, адчыняючы беларускія школы, адбываючы зъезды розных беларускіх арганізацый, утвараючы беларускія вайсковыя адзінкі, а 25 Сакавіка апавяшчаеца векапомны Акт Незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі.

Асабліва шырока разгортваеца нацыянальна-адраджэнская праца ў Случчыне, дзе арганізаваны Беларускі Нацыянальны Камітэт на чале з Паўлам Жаўрыдам адразу згуртаваў наўкол сябе лепшыя сілы Случчыны і зараз жа распачаў сваю творчую працу.

Ды не да смаку гэта было маскоўскім бальшавікам, і 8 сінегня 1918 г. іхнія орды зъяўляюцца на нашыя землі. Пачынаеца зынішчэнне ўсяго нацыянальна-каштоўнага. Беларускія арганізацыі і ўстановы ліквідуюцца, найлепшыя людзі арыштоўваюцца і высылаюцца на вынішчэнне. Беларуская Рада і Урад працујуць у гэты час у Горадні і Вільні. Павал Жаўрыд, які ня выехаў із Случчыны, арыштоўваецца і высылаецца кудысь у Расею. Аднак роўна праз паўтара года, 8.6.1919 г., маскалі вымушшаны пакінуць нашыя землі, а на іх месца зъяўляеца новы акупант — палякі.

З вялікімі цяжкасцямі ўдаеца зноў разгарнуць нацыянальную працу Беларускаму Камітэту Случчыны. Адразу ўтвараеца Беларуская Самаахова ў ліку 500 чалавек народнай міліцыі. Наперад прадбачыцца, што толькі збройнаю сілу можна дасягнуць незалежнасці. І зноў закіпела нацыянальна-адраджэнская праца.

Час ідзе. Адбываючы гэтак званыя «мірныя» перамовы паміж бальшавіцкую Москвою і Польшчай. Бяз згоды беларускага народа Беларусь дзеліцца паміж РСФСР і Польшчу. Калі гэтыя весткі дайшлі да Случчыны, вялікае абурэнне ахапіла вольнолюбівых случчакоў.

14 лістапада 1920 г. у Слуцку адбываеца I-ы Зыезд Случчыны, у якім прымаюць удзел 107 дэлегатаў (ад г. Слуцка, ад 15 валасцей і некалькі прадстаўнікоў ад беларускіх частак генэрала Балаховіча). За старшыню Зыезду быў абраний Васіль Русак, за намесніка старшыні — адвакат Пракулевіч. Пасля адчынення Зыезду і прывітання дэлегатаў на трывуну, прыбаную бел-чырвона-белымі сцягамі і зелянінай, узышоў малады чалавек у чорным паліце зь белым шалікам на шыі. Даставу зь левай баковай кішэні складзеную паперу-мандат і апавясьціў, што ён, Павал Жаўрыд, прыехаў па даручэнні эміграцыйнага Ураду БНР і прызначаны камісарам на Случчыну. Гучна-радасныя воплескі былі адказам Паўлу Жаўрыду. На Зыездзе выступіла 10 дэлегатаў: В. Русак, капітан Анцыповіч, капітан Самусевіч, Юліян Сасноўскі, Г.Грынько і інш. Выказваліся аднаголосна супроць усякае чужацкае ўлады. З-за нястачы часу Зыезд

закончыўся ў адзін дзень. Была абрана Рада Случчыны з 17 чалавек і прынятая рэзалиюцыя:

«І-ы Беларускі Зыезд Случчыны ў ліку 107 асобаў вітае Раду Беларускай Народнай Рэспублікі і заяўляе, што ўсе свае сілы аддашыць на адбудову Бацькаўшчыны, катэгарычна пратэстуе супроць заняцця нашай Бацькаўшчыны чужасці і самазванчымі савецкімі ўладамі. Хай жыве вольная незалежная Народная Беларуская Рэспубліка ў яе этнаграфічных межах».

І зараз жа было прыступлена да падрыхтоўкі збройнага змаганьня. У гэты ж вечар некалькі дэлегатаў выехалі па вёскам у воласці: Грозаўскую, Грэскую, Цараўскую, Раманоўскую, Чапліцкую, Быstryцкую, Старобінскую, Вызьнянскую, Капыльскую, Цімкавіцкую і ў іншыя.

А 21 лістапада Рада Случчыны выдае дэкларацыю:

«У мамэнт самавызначэння ўсіх народаў і змаганьня іх за сваю самастойнасць і свабоду, Беларуская Рада Случчыны выконваючы волю сялянства, паслаўшага яе і даверыўшага ёй абарону незалежнасці нашай бацькаўшчыны-Беларусі, заяўляе ўсюму сьвету аб дамаганьнях-намерах беларускага сялянства аб tym, што Беларусь павінна быць вольнай незалежнай Рэспублікай у яе этнаграфічных межах. Абвяшаючы аб гэтым і зьяўляючыся выразцелькай волі нарodu, Слуцкая Рада дэкларуе цвёрда стаяць за незалежнасць роднае Беларусі і бараніць інтарэсы сялянства ад гвалту з боку чужаземных захопнікаў у выпадку патрэбы нават сілаю зброі, нягледзячы на лічовую перавагу ворага, думаючы, што наша справа — справа праўдзівая, а праўда заўсёды красуе».

Цвёрдые словаў рэзалиюцыі і дэкларацыі глыбока за сэрца закранулі кожнага случчака. Па ўсіх вёсках утвараюцца нацыянальныя камітэты дапамогі Радзе ў падрыхтоўцы збройнага змаганьня. З-пад стрэх хлявоў, з стагоў саломы, зь зямлі начапалі даставаць случчакі зброю, захаваную на ўсялякі выпадак яшчэ з 1917 г., і адзін за адным, а то і цэлымі грамадзтвамі, съпяшаліся запісвацца ў сваё войска. Слуцак запоўніўся сьвіткамі і кажухамі. Разам з 16-гадовым юнакам ішоў сівы, але яшчэ з моцнымі мазолістымі рукамі, дзед, які казаў: калі ня здолею трymаць стрэльбы, дык хоць харчы на хурманцы падвязу. Дзяўчата запісваліся ў Чырвоны Крыж, вучыліся рабіць перавязкі. Жанчыны зьбіралі палотны, шылі для жаўнераў бляізну, сарочкі, а з тонкага кужалаю рабілі бінты. Заварушылася ўся Случчына, і далёка загрымей ваяцкі марш паўстанцаў:

Мы выйдзем шчыльнымі радамі
На вольны родны свой прастор,
Хай воля вечна будзе з намі,
А гвалту мы дамо адпор.

Асноўным ядром утварэння I-га Слуцкага палку былі 500 чалавек міліцыі. Бальшавіцкая ж навала ўжо падкочвалаася да Асіповіч і Старых Дарог. Вайсковае камандаванне пры Слуцкай Радзе, добра разумеючы, што за такі ка-роткі час арганізація зь неабвучаных добраахвотнікаў аба-рону Слуцка немагчыма, выдае загад 24 лістапада сабрацца ўсім вайсковым часткам і міліцыі ў м. Семежаве. У хуткім часе на дапамогу Слуцкаму палку жыхарства м. Грозава прысылае сваіх добраахвотнікаў, пераважна моладзь, якія і ўтвараюць 2-гі Беларускі Грозаўскі полк. Усяго ў Семежаве згуртоўваецца каля 10 000 паўстанцаў, якія ўтвараюць Слуцкую брыгаду. А 27 лістапада Слуцкая брыгада пайшла ў крывавую бітву супроць бальшавіцкіх захопнікаў.

Нялёгка было паўстанцам, ня маючым належнае зброі, змагацца з бальшавіцкімі ордамі. Толькі бязъмежная лю-боў да свае Бацькаўшчыны, толькі глыбокая вера ў праву-ту свае справы прыдавала нашым палкім змагарамі столькі сілы, што яны ня толькі спынялі бальшавіцкі наступ, але і самі пераходзілі ў контратакі і, перамагаючы ворага, аслабанялі вёскі і мястэчкі. Бай разгортваліся каля вёсак Быстрыцы, Васільчыцы, Верабейчыцы, Чарнагубава, Душкава, Васілінкі, Лютавічы, Мацкевічы, Садавічы, Морач, м. Ко-пиль, Цімкавічы, Вызна. Разгарнулася і партызаншчына.

Ня раз даводзілася случчакам здабываць сабе зброю ў ворага амаль голымі рукамі. Займае якую-небудзь вёску варожае войска, і зразу аб гэтым паведамляюцца партызы-ны. Маючы каля 10 стрэльбаў, яны ўзбройваюцца дубінамі, сякерамі, сахарамі, нажамі і, ціха падышоўшы ўначы да вёскі, здымаяць вартавых і з голасным крыкам «ура-а-а» кідаюцца на сонага ворага. «Ура» памагаюць крычаць ня толькі жыхары гэтай вёскі, але і з суседніх вёсак, і страшна перапалоханы вораг, кідаючы зброю, або ўцякае і хаваецца ў цемры, або здаецца ў палон. Шэрагі паўстанцаў павя-лічваюцца з кожным днём, але змаганье няроўнае. Рада Случчыны піша да маскалёў адозву, заклікаючы іх пераходзіць на бок беларускіх паўстанцаў. Многія маскалі былі не задаволены бальшавіцка-захопніцкай палітыкай і начапалі здавацца ў палон, а некаторыя пераходзіць у шэрагі паў-

станцаў. Тады маскоўска-бальшавіцкі ўрад накіроўвае супроць случчакоў вялікія камуністычныя аддзелы, якія агнём і крывёю азначвалі свой шлях, палілі вёскі, расстрэльвалі старых і малых. Адчайна бароняцца случчакі. Павялічвачца партызанка. Гінуць бальшавіцкія карнія аддзелы. Загінуў з сваім аддзелам на Мікалаеўскіх хутарах Цараўскай воласці і кат, бальшавіцкі камісар Цыганкоў. А вораг прыбывае і прыбывае. Заліваючыся крывёю, Слуцкая брыгада вымушана перайці за рэчку Лань. Брыгаду палякі інтэрнавалі. Некаторыя з жаўнероў не захацелі здаць зброі і вярнуліся назад у слуцкія лясы, дзе яшчэ доўга змагаліся з маскоўскімі захопнікамі, утвараючы Зялёную армію. Некаторыя з случчакоў дачакаліся зьнішчэння маскоўска-бальшавіцкага панаваньня на Беларусі нямецкай арміяй, ды не дачакаліся яны вызвален'ня і незалежнасці для Беларусі. І зноў пайшлі яны ў лясы. Згінуў нямецкі акупант, а на яго мейсца вярнуўся маскоўска-бальшавіцкі. Але нязгасная ідэя Незалежнасці ярка асьвятляе шлях барацьбы за самастойную Беларускую Народную Рэспубліку. Генэрал Вітушка моцна трymае бел-чырвона-белы сцяг. Зноў, як і даўней, ня толькі па Случчыне, але па ўсёй Беларусі магутнай хвалья разносіцца былы марш, а зараз беларускі гімн:

Браты, да шчасця мы падходзім,
Хай гром грыміць яшчэ мачней!
Ў крывавых мухах мы народзім
Жыцьцё Рэспублікі сваей.

Я. А.

№ 13, 1949 г.

УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ

Агнём палымяным трэ край свой кахаць,
трэ вырасці зь ніваў, загонаў,
каб славу, багацце, ўсё кінуць, аддаць,
за кліч свайго роднага звону.

Л. Геніош

Незалежнасць краю ня ёсьць зъявішчам прыпадковым, а толькі вынікам зацятай і ахвярнай барацьбы. Яскравым прыкладам абароны беларускае дзяржаўнасці зъяўляецца

съветная постаць Усяслава Чарадзея — аднаго з найбольш славных князёў беларускага краю.

Усяслаў Чарадзей зъяўляецца праўнукам гордай Рагнеды, дачкі легэндарнага Палацкага князя Рагвалода. Аб часе народжання Усяслава няма дадзеных. Ягоныя энэргія, праніклівы розум, ініцыятыва ды наагул уласцівія толькі яму дары прыроды прычыніліся да таго, што нават народжанье ягонае ўважалі сучаснікамі вынікам чарадзейства: «Его жэ родзі маці от волхванія, мацеры бо родзіўши ему, і бысьць ему язва на главе яго, рекоша жэ волхвы мацеры его «се язвено на главе его, навяжы наనь да носіць е до жывота свога ежэ носіл Веслав і до съмертнага дні на собе; сего радзі немілосців есьць на кровопроліціе...» (Іпацеўскі летапіс). Пасля съмерці свайго бацькі Брачыслава Ізяслававіча, які памёр у 1044 годзе, княжы пасад у Палацку заняў ягоны сын Усяслаў. З малых год Усяслаў бачыў крывуды, якія рабілі Палацкаму княству кіеўскія князі, ён таксама чуў аб крывудах, робленых яшчэ прадзеду ягонаму Рагвалоду, Рагнедзе і другім. Распачаць адкрытую барацьбу супраць ненавісных Яраслававічай кіеўскіх Усяслаў ня мог з узгляду на свае маладыя гады. У 1060 годзе ён нават прымае ўдзел у іхным паходзе на Горкаў.

Далёкабачны, здольны да кіраванья, энэргічны па сваёй натуры, ён разумей, што толькі аб'яднаўшы спародненія між сабой плямёны, якія ўтварылі пазнан'і наш народ, можна з посьпехам абараніць свае Бацькаўшчыну. З гэтай мэтай Усяслаў распачынае свае паходы. У 1065 годзе ён на чале вялікага войска зъяўляецца пад Псковам ды абсаджвае яго. Аднак ягоныя выслікі пакарыць гордых пскавічоў за сваю адасобленасць не далі пажаданага выніку. Гэта не засмуціла Усяслава, бо ўжо ў канцы наступнага, 1066 году, ён на чале сваёй вялікай дружыны забірае Ноўгарад. Вольналюбы Ноўгарад, непрызывычены да ўпакарэння, як бачна, не жадаў прызнаць над сабой Усяслава: у часе здабывання частка Ноўгараду аж да Нярэўскага канца выгараала. За супраціў Усяслаў дазваляе дружынікам рабаваць горад (не ўцалеў нават і Сафійскі сабор). Зрабаваўшы вялікія багацці, войска вяртаецца ў Палацак.

У адплату за здабыцьцё Ноўгарада кіеўскія князі, сыны Яраслава Ізяслав, Усевалад і Святаслаў задзіночваюць свае сілы, каб супольна перамагчы Усяслава. Зімой 1067 году яны абляглі Менск. Усяслава ў той час не было ў горадзе

аднак жыхары ягоныя пастанавілі абараняща да апошняе магчымасьці. Рашучы адпор затрымаў сілы ворага, зъвязаў ягоную дзейнасць, аднак няроўнасць у сілах схіліла перамогу на бок Яраслававічаў, якія, зламаўшы герайчную абарону верных менчукоў, выбіваюць мужчын, а жанчын і дзяцей забіраюць у палон. Усяслаў, які быў у Дудутках, зъбіраў там войска, не паспейшоў на дапамогу Менску. Застаў ён Яраслававічаў ля Нямігі («Всеслав... скочи в(о)лком до Немиги с Дудуток». «Слова пра паход Ігара») і з сакавіка на берагах успомнена ракі распачаў бой з ворагам. Вось як малое бітву аўтар «Слова пра паход Ігара»: «На Немізе снопы стелють головамі, молотять цепы харалужынмі, на тоце жівот кладуть, веють душу от тела. Немізе кроваві брезі не бологом бяхут посейні, посейні костьмі русьскых сыннов». Зразумела, што вялікая няроўнасць у сілах прычынилася да перамогі Усяслава кіяўлянамі. Але энэргія, ягона г духу перамагчы яны не змаглі. Усяслаў зъбірае новае войска ды сходзіцца з ворагам, які нішчыў край, ля Воршы. Перраканаліся Яраслававічы, як умее змагацца Чарадзея на ват зь меншым колькасна войскам. Ведалі яны таксама, што барацьбы Усяслаў ня спыніць, пакуль не дасягне свайго. Усё гэта скіравала кіеўскіх князеў, асабліва Ізяслава, на небывалы крок. Яны высылаюць Усяславу прапанову ўступіць у мірныя перагаворы, прысылаюць 10 ліпеня ганца ды выклікаюць князя ў Воршу. Як доказ гарантый ягонае бяспечнасці, усе троі Яраслававічы цалуюць крыж. Спадзеючыся на крыжацалаўніне, Усяслаў, быўшы на правым беразе Дняпра, прыяжджае з двума сынамі ў лягер Яраслававічаў. Ізяслаў ломіць прысягу, зложаную на крыжы, хапае Усяслава з сынамі, завозіць у Кіеў ды садзіць, скаваўшы, у цямніцу-паруб (Іпацейскі і Лайрушаўскі летапісы).

Ганебны подступ, зразумела, не спадабаўся сучаснікам, аднак ніхто ня мог супрацьставіцца Ізяславу.

Ці то за кару ў недатрыманыні прысягі, ці то за праклянцы, пасыланыя Усяславам з кіеўскага падзямелля, — Яраслававічы на беразе ракі Альты былі дашчэнту разьбітыя полаўцамі. Пасыля гэтага полаўцы пераходзяць на правы бераг Дняпра, пустошаць зямлю кіеўскую. Ізяслаў страціў панаваньне над сабой і сітуацыяй, не рабіў нічога для абароны краю, нягледзячы на дамаганьні народу. Кіяўляне, раззлаваўшыся на Ізяслава, вызваляюць 15 верасьня 1068 году Усяслава з порубу і прагалошваюць сваім князем

у Кіеве. Ізяслаў уцякае ў Польшчу да спародненага зь ім польскага караля Баляслава.

Нягледзячы на гонар, зроблены яму кіяўлянамі, Усяслаў не захапляеца кіеўскім княскім пасадам. Ягона чулая душа, напоўненая любоўю да народу свайго, была там, дзе ляжаць гоні роднае Бацькаўшчыны, адкуль разносіўся звон волі народнае, чутны яму нават у падвале кіеўскім, там, дзе родны Полацак. («Калі ў Полацку на заўтраню рана пазвоніць у Святой Кафі, ён (Усяслаў) у Кіеве звон чуў...»). «Слова пра паход Ігара». Вясной 1069 году здарылася нагода ажыццявіць раней абдуманы плян. Усяслаў з кіяўлянамі выступіў на сустрач Ізяславу з палякамі. Змаганьне за чужыя інтарэсы ня вабіла Усяслава, ягоныя думкі былі між роднымі яму палаchanамі. Вечная туга па Бацькаўшчыне не давала яму супакою. «Князева сэрца начамі дамоў ўсё клічуць байцоў сваіх косьці», — піша Ларыса Геніуш. Так яно было ў сапраўднасці. Такія людзі, як Усяслаў, не зас্লяпляюцца бліскам багацця, не мяняюць гора народнага на чужое багацце. Менавіта любоў да Радзімы, а ня страх перад Ізяславам і ягонымі супольнікамі, як гэта другія стараюцца давесці, змушаюць Усяслава пакінуць багацці і славу чужую дзеля свае краіны, якая яму мроілася ў выгнаньні. Ноччу, у дарозе, зь невялікай дружынай ён пакідае стан кіяўлянаў: «ахутаўся сіняю імглою... і паскакаў ваўком да Нямігі...».

Ізяслаў, заняўшы княскі пасад (2 траўня 1069 году), нягледзячы на дадзенай кіяўлянам словам, жорстка зь імі распраўляеца. Гэтым не заканчваецца ягоная дзейнасць. Ён зъбірае сілы ды выганяе Усяслава з Полацку а на ягонае месца садзіць свайго сына Месьціслава. Пасьля хуткае съмерці апошняга княская улада ў Полацку, пераходзіць другому сыну Ізяслава — Святаполку. Але і Усяслаў у гэты час не бязьдзейнічае, ён зъбірае войска зь фінскага племені водзі і 23 каstryчніка 1069 году зъяўляеца пад Ноўгарадам. «О, велика бяше сеча... і паде іх бесчысленое чысло; а самога князя отпусціша Бога дзеля...», — гаворыць ноўгародзкі летапісец. Але і гэтая няўдача не зламала духу і энэргіі Чарадзея. Ён зноў зъбірае войска, зь якім у 1071 годзе выганяе Святаполка кіеўскага зь любага яму Полацку, занімае прадзедаўскі пасад ды затрымоўваеца на ім, нягледзячы на новую няўдачу ў бітве з другім Ізяслававым

сынам — Яраполкам, якая адбылася таксама ў 1071 годзе ля Галаціцка.

Усяслаў разумеў, што задзіночаных сілаў кіеўскіх князёў яму не перамагчы, таму ён уступае ў зносіны з Ізяславам супраць Святаполка і Усевалада. Апошнія, дазнаўшыся аб гэтым, выганяюць Ізяслава зь Кіева.

У 1077 годзе на Полаччыну нападае Усевалад з сынам Уладзімерам Манамахам. Зімой наступнага году Манамах са Святаполкам зноў зьяўліся пад съценамі Полацку, аднак здабыць яго ім не ўдалося. Спалілі яны толькі ягоныя прадмесці. Манамах апустошыў краіну полацкую да Лукоўкі і Лагойску, «паваяваў» Друцк. Увосень 1083 году Манамах з чарнігавцамі і полаўцамі (татарамі) зьявіўся пад Менскам, рабуючы ягоныя ваколіцы: «не оставіхом у него, — гаворыць ён у сваім павучаньні, — ні чэлядзіна, ні скасціны».

На гэтым заканчваюцца летапісныя дадзеныя змагання Усяслава ў абароне Бацькаўшчыны. Дзейнасць унутрыдзяржавной Чарадзея няведамая, але ёсьць падставы думаць, што зрабіў ён шмат для народнага дабрабыту ў гэтай галіне таксама. Дапушчаецца, што ён пабудаваў сабор Святой Сафіі ў Полацку, які ўспамінаецца пры ім упершыню.

Пэрыяд княжання Усяслава — самая лепшая старонка ў гісторыі полацкіх зямлі.

Паводле Іпацейскага летапісу выглядае, што харектар Усяслава быў жорсткім, аднак у сапраўднасці яно так ня ёсьць; ягоныя частыя войны дыктуваліся ўмовамі часу і абставінамі.

Любіў яго ня толькі свой народ, на які ён апіраўся ў барацьбе, але і чужы. Гэтак мы бачым, што кіяўляне, узбунтаваўшыся, выганяюць Ізяслава, выпушчаюць Усяслава з порубы ды садзяць яго на княскі пасад у Кіеве. А гэта ўжо паказвае аб ягоной незвычайнасці ды вялікасці душы, калі ён змог прыцягнуць да сябе ня толькі сваіх братоў-палачанаў, але і варожых кіяўлянаў.

«Князь Усяслаў людзьмі кіраваў, князём гарады парадкаваў...» — піша аўтар «Слова пра паход Ігара». Далей той жа аўтар, хварэючы душой па долі свайго краю, славіць Усяслава, ставіць яго як прыклад сваім сучаснікам: «Яраславе, і ўсе ўнукі Усяславу! абнізыце ўжо сцягі свае, пахавайце мячы свае пашчарбаныя; выскачылі ўжо вы з дзедавай славы...»

Усяслаў — гэта волат-герой нашага краю, які не спыняўся ні перад якімі цяжкасцямі. «Часто беды страдаше», ён безупынна, няутомна імкнуўся да адзінае мэты свайго жыцця — волі і славы народу беларускага, так горача ім каҳанага.

Памёр Усяслаў 14 сакавіка 1101 году, пракняжыўшы 57 год на полацкім і сем месяцаў на кіеўскім пасадзе. Як славная было ягонае жыццё, так славная была і ягоная смерць, аб якой падаецца ў летапісе з паказаньнем ня толькі году і дня, але нават і гадзіны.

Лаўрэнцеўскі летапіс піша: «Меч взымоюць Рогволожы внуцы проціву Ярославлім внукам...» Сапраўды, меч гэты горда і ўпружна трymаў Усяслаў у працягу 57-мігадовага княжання свайго. Канчатковаму зрэлізаванню ягонага пляну — аб'яднаць Пскоўшчыну, Ноўгарадчыну і Полаччыну — перашкодзіла блізарукасць сучаснікаў, іхняя незразумеласць яго далёкасляжных мэтаў. Гэта, зрешты, здарылася ня толькі зь ім, але і з усімі геніямі, якія глядзелі на цэлія стагодзьдзі ўперад, апярэджвалі сваіх сучаснікаў. Палачане любілі свайго вялікага сына за надлюдзкія таленты і бязмежную любоў ягоную да роднага краю. Нязмoranая энэргія, невычарпальная ініцыятыва, няўстрашная адвага і безупынная турбота аб дарагім яму родным Краі прычыніліся да таго, што Усялаву прыпісалі чары. Чары гэтыя нас, беларускую моладзь, нашчадкаў славнага Чарадзея, вабяць, загадваюць ісціці ўперад шляхам ягоным, скроўваюць да чыну за народную волю, на помсту за крыўду векавую. Верым, што дух ягоны будзе ў нашых радох, як ягоная энэргія і рашучасць — у нашых сэрцах, і тады, калі вольны гул традыцыйнага вечавога звону пазаве нас на Бацькаўшчыну.

«І паклонам глыбока ўшануем Тварца,
Чарадзея князя — Беларусі Айца».

Я. Ф.

№ 15, 1949 г.

ЖЫГІМОНТ КЕЙСТУТОВІЧ — ВЯЛІКІ КНЯЗЬ ЛІТОЎСКІ

Дата народжаньня Жыгімента Кейстутовіча няведамая, ведама толькі, што Жыгімонт быў наймалодшим з шасьці сыноў Кейстута.

Будучы паганінам, зразумела, Жыгімонт меў паганскае імя, але, на жаль, гісторыя нам яго не пераказала.

Моладасьць Жыгімonta Кейстутовіча была невясёлай. Пасля трагічнай съмерці Кейстута, якога Ягайла подсту-пам з усёй сям'ёй пасадзіў у турму, скуль Вітаўту ўдалося ўцячы ў Прусы, Жыгімонт, тады яшчэ юнак, з сястрой, жон-кай і дзецьмі Вітаўту астаўся ў турме. Хаця дакладна няве-дама, як і калі гэта сталася, аднак знаем, што Жыгімонту паслья таксама ўдалося ўцячы ў Прусы да брата. Дазнаём-ся аб гэтым з акту Вялікага Магістра Цолнера, выстаўленага 14 чэрвеня 1384 г., у якім В. М. прыракае Жыгімонту ў прызнаньні яго наступнікам Вітаўта, «калі Жыгімонт пры-ме хрысьціянскую веру».

Увосень 1384 г. Вітаўта з Жыгімонтам бачым у Літве, куды яны ўцяклі ад крыжакоў. Аб тым, што Жыгімонт быў у Літве, ведаем па грамаце, якую ён, як і другія князі, вы-ставіў Ягайлу ў пачатку 1386 г.

Ад 1384—1386 да 1390 г., гэта значыць — да другога ўцё-ку Жыгімonta ў Прусы, акрамя вышэй успомненай грама-ты, ня маєм пра Жыгімonta ніякай весткі. У гэтым часе Жыгімонт, праўдападобна, пражываў у Вітаўта, бо калі Вітаўт быў змушаны ўзноў уцякаць у Прусы, успамінаеца таксама аб Жыгімонце. Прыйбыў Вітаўт да крыжакоў 13 студзеня 1390 г. Крыжакі паслья аблому іх Вітаўтам, пры-нялі яго інакш, чым папярэдні раз. Як закладнікаў, мусіў даць Вітаўт Ордэну сваю радню, між іншымі і брата Жыгі-мonta.

Да 1392 г. Жыгімонт, як закладнік, прабыў у Марыен-бурзі. Нягледзячы на закладнікаў, пры нагодзе, якая спры-яля сваёй дзяржаве, Вітаўт другі раз пакідае крыжакоў і ўцякае на Літву. Паслья гэтага Цолнер загадаў Жыгімonta і другіх закладнікаў закуць у кайданы і пасадзіць у турму Югенборгскага ўмацаванья, дзе прасядзеў Жыгімонт шэсцьць гадоў, аж да 1398 г. Усе стараньні Вітаўта выдабыць з турмы Жыгімonta, справа якога выйшла на форум Эўропы, асталіся безвыніковымі з узгляду на становішча, якое

заняў у гэтай справе В. М. Толькі 10 каstryчніка 1398 г. дайшло да згоды між Вітаўтам і В. М., якія, зъехаўшыся на абтоку Салінвердэр (на рацэ Мемель) ухвалілі 12 каstryч-ніка 1398 г. мір, паводле якога Жыгімonta з іншымі заклад-нікамі звольнілі і аддалі Вітаўту.

Жыгімонт, ужо вольны, падпісае грамату міру, гэты Жыгімontaў подпіс зъяўляеца першым яго подпісам на граматах Вітаўта. Другі подпіс Жыгімonta заходзім пад умовай Вітаўта з Ордэнам, падпісанай 14 каstryчніка 1398 г. у Коўні. Бачна тут таксама пячатку Жыгімonta з Пагоняй і подпісам: «пячаць Жыгімонтава».

Цьверджаныні польскіх гісторыкаў аб tym што Жыгі-монт з маладых гадоў нічым сябе ня выказаў, зъяўляюща беспадстаўнымі. Зусім зразумела, што двукротная ўцечка ў Прусы, дзе Жыгімонт, яшчэ юнак, прабыў у няволі, не дала магчымасці яму выявіцца. Ужо адно тое, што Жыгімонт ня годзіца ні на які кампраміс, а ўцякае да брата ў Прусы, каб дабівацца праўды сілай, съведчыць аб цвёрдасці і ста-ноўчасці Жыгімonta. Звольніўшыся з турмы, Жыгімонт прымае ўдзел у палітычных і ваеных плянах Вітаўта, што зазначаеца ўжо ад 1398 г. ягонымі подпісамі на двух гра-матах Вітаўта. Ведама таксама тое, што таму, хто ішоў съцежкай Вітаўта, было не да папісу, хіба толькі Вітаўтава-му намесынку ў Чэхах ці таму, хто ішоў наперакор, як Сьвідрыгайла. Іншыя былі толькі чыннікамі ў руках Вітаў-та, які стварыў такую магутную дзяржаву, падобна якой не было ў той час на съвеце.

У 1399 г. спатыкаем Жыгімonta ўпершыню як удзельні-ка вялікага ваяннага пляну Вітаўта — зламаць магутнасці татарскай Арды. Плян гэты ня ўдаўся, закончыўся катаст-рафічнай паразай над ракой Воркслай 12 жніўня 1399 г., дзе татары цалкам разьбілі войска Вітаўта, які з братам Жы-гімонтам ледзь уцёк пад сховай начы.

У акцыі Вітаўта супроць Ордэну прымае ўдзел і Жыгі-монт. Пад 1409 г., прыблізна паслья 8 каstryчніка, апісвае Длугаш паход літоўцаў, на чале якіх стаяў Жыгімонт, у Прусы. У адплату крыжакам Жыгімонт зынішчыў як толькі шмат сёлаў, але таксама трэы гарады зь вялікім лікам палонных вярнуў у Літву. Гэты паход прычыніўся да прыска-рэння катастрофы прускага Ордэну, якую ён панёс 15 ліп-ня 1410 г. на палях каля Дуброўна, дзе літоўска-польскае войска зламала раз і назаўсёды сілу Ордэна. Зразумела, што

ў гэтай бітве браў удзел і Жыгімонт, які падзяляў з братам Вітаўтам і няшчасці і трывомфы.

Слаўны Торуньскі мір, які падпісалі з крыжакамі Ягайла і Вітаўт, падпісаў 11 лютага 1411 г. і Жыгімонт. Цікава што перад падпісаньнем паслы крыжакоў, комтуры Рагнеть і Брандэмбург, высланы ў справе перагавораў да Вітаўта і Ягайлы, заходалі бачыць і Жыгімента Кейстутовіча, магчыма таму, што пры падпісаньні міру ён мог уплываць на свайго брата Вітаўта.

22 верасьня 1422 г. Жыгімонт, як «князь Старадубскі» другі раз падпісаў мір між Вітаўтам і Ягайлам з аднаго боку, і з крыжакамі — з другога.

Жыгімонт Кейстутовіч прымеа ўдзел у Вітаўтавым пляненіх схіленьня паўночнае рэспублікі Ноўгарада Вялікага пад трывалыя літоўскія ўплывы. Па дарозе з паходу заехаўшы ў Старадубскае княства Жыгімonta, Вітаўт атрымаў у дарунак ад брата 210 коней, футры, сабалі і шмат татарскіх грошей.

Ад 1408 да 1432 гг., да ўступленья на вялікняжы пасад, Жыгімонт Кейстутовіч прабыў на ўдзельным Старадубскім княстве.

Ня маючы сыноў, якія былі, але памерлі, Вітаўт уважаў свайго брата Жыгімonta наступнікам на вялікакняскім пасадзе.

Зразумела, што палякі не жадалі, каб брат Вітаўта, які гэтак яскрава заманіфэставаў неляяльнасць Польшчы сваім «каранацыйным плянам» і сепаратызмам, стаўся яго наступнікам. Яны баяліся, што Жыгімонт пойдзе Вітаўтавым съледам, аб чым съведчаць пазнейшыя акты уніі Жыгімonta з Польшчай, ад якога палякі дамагаюцца, каб ён «не стараўся аб каралеўскай кароне». Ня дзіва таму, што пасля съмерці Вітаўта яны падтрымоўваюць Сьвідрыгайлаву кандыдатуру на вялікакняскі пасад, а Жыгімonta адкідаюць.

Але Сьвідрыгайла быў яшчэ больш ніляльны Польшчы, чым Вітаўт. Бачачы гэта, Жыгімонт стаў адкрыта на старані Сьвідрыгайлы.

Гэтыя адносіны, які падпісаныя зачэпна-абароннага саюзу з крыжакамі, былі вельмі небяспечныя для палякаў, якія началі прыгатаўляць кансыпрацыю, мэтай якой была — пазбыцца Сьвідрыгайлы з вялікакняскага пасаду.

У ноч з 31 жніўня на 1-га верасьня 1432 г. Жыгімонт з дружынай, у якой між іншымі знаходзіліся князь Сымон Іванавіч Гальшанскі, князь Алелька Уладзімеравіч, ваявода Наваградка Гаштаўт і т. д. напалі на Ашмяны і захапілі ўсё ў свае рукі. Сьвідрыгайла з невялікай дружынай ўцёк у Полацак. Што да замаху была падгатавана ўся Літва, съведчыць і той факт, што Сьвідрыгайла ня змог нідзе знайсці падтрымкі, акрамя Полацка. Замах гэты не прынёс карысці княству Літоўскому, а аслабіў яго, падзяліўшы на дзве часткі: заходнюю — з Жыгімонтам на чале і ўсходнюю — з Сьвідрыгайлам.

«Літва пасадзіша вялікага князя Жыгімonta Кейстутовіча на вялікае княжэнне на Вільні і на Троцех месяца сеньцябра. I прыйдзе Сьвідрыгайла на Полтеск і на Смоленск і князі рускі і бояры пасадзіша князя Сьвідрыгайлу на вялікае княжэнне Рускае», — напіша сучасны летапісец. («Рускае» ў тагдышнім зразуменіні — Беларусь. Сяньняшняя Расея тады называлася толькі Маскоўшчынай.)

Каб зяднаць свой народ, ужо на першым месяцы свайго панаваньня Жыгімонт выдае розныя прывілеі й правы, якія і сяньня маюць вялікую вартасць. Граматай, выданай 22 (і 27) верасьня 1432 г., надае Жыгімонт Кейстутовіч віленскім мяшчанам магдэбурскія права. Вялікая вартасць прывілея ў тым, што ў ім выразна гаворыцца: «права гэта даеца ўсім мяшчанам віленскім, як рымскас, так і рускае (праваслаўнае) веры, і ўсіму паспольству места віленскага» (цит З. К. паводле Б. Барвінскага, ст. 29).

У другім прывілеі Жыгімонт зазначае свае прэтэнзіі да Падольля і зваліяе віленскіх мяшчан ад мыта.

Найважнейшым у гэтых прывілеях ёсьць тое, што Жыгімонт зьяўляеца прыхільнікам русінаў (праваслаўных беларусаў). Ці гэта прыхільнасць да іх была з перакананьня, ці з інтэрэсу? Невядома. Ведаём толькі, што Жыгімонт да канца свайго жыцця застаўся верным прыхільнікам праваслаўных беларусаў, не зъяніўшы сваіх пастановаў. У чым пераканаемся мы ніжэй.

Дакананы ў Літве пераварот застаў Жыгімonta ўжо як дасыпелага і палітычна вырабленага чалавека, да чаго прычиніўся ў большай ступені яго ўласны досьвед, вынесены з Вітаўтавай школы.

Унія Літвы з Польшчай вельмі некарысна адчувалася на Літве. Таму Вітаўт, Сьвідрыгайла і Жыгімонт стараюцца

шукаць апору збоку, у крыжакоў, засыцерагаючы адначасна Літву ад польскіх упłyvaў.

Хаця падпісаная ў Горадні 5—15 каstryчніка між Жыгімонтам і Польшчай унія была вельмі павязуючай для першага, аднак гэта было неабходна, пакуль ён стане на ногі.

Бачачы няшчырасць з боку Польшчы, асабліва пасыля таго, як палякі, карыстаючыся слабасцю Літвы, забралі Падольле, а пасыля і Луцк, Жыгімонт пераканаўся, што ня быць на Літве дабрабыту, пакуль яна будзе звязаная з Польшчай, таму ў працягу ўсяго свайго жыцця Жыгімонт стараеца даць незалежнае становішча ВКЛ.

Арыстакрацыя, якая сымпатызуе Съвідрыгайлу як правадыру, пачынае кансыпрацыю супроты Жыгімонта, але Жыгімонт раскрывае кансыпрацыю і строга карае яе ўдзельнікаў.

Съвідрыгайла tym часам паліць і нішчыць, супольна з крыжакамі, Жыгімонтаў край.

8 сінегня пад Ашмянамі зь менш колькасным, але добра арганізаваным войскам, Жыгімонт разбіў Съвідрыгайлу. У гэтай бітве Жыгімонт выявіўся надзвычайнім стратэгам, умелым кіраўніком войска. На месцы бітвы будзе Жыгімонт у Ашмянах Багародзічны касыцёл. Ашмяны другі раз сталіся фатальнаю мясцовасцю для Съвідрыгайлы.

Жадаючы перацягнуць на свой бок крыжакоў, Жыгімонт загадаў сваім войскам не атакаваць іх, калі яны съпяшылі на падмогу Съвідрыгайлу.

Жадаючы звольніць літоўскіх паноў ад прысягі, данай Съвідрыгайлу, звязратаецца Жыгімонт у гэтай справе да Папы Эўгенія IV. Вынікам была папская була, выданая 1 студзеня 1433 г. і звальнючая паноў ад упамянутай прысягі.

Ленчыцкае перамір'е дапамагло Жыгімонту падправіць ситуацыю.

Аднак Съвідрыгайла пасыля паразы пад Ашмянамі не складае аружжа. Ён зьбірае войска зноў і супольна з Лівенскім Ордэнам пагражае Жыгімонту варожай акцыяй.

1 верасеня 1435 г. пад Вількамірам, над ракой Святой, прыйшло да канчатковай расправы між Жыгімонтам і Съвідрыгайлам, у якой апошні зноў панёс паразу. Няколкікаснае, але добра зарганізаванае, кіраванае Міхалам, Жыгімонтавым сынам, войска паканала шмат большае войска

Съвідрыгайлы, у якім адсутнічала арганізацыя. У гэтай бітве загінуў магістр Лівенскага Ордэну зь вялікай колькасцю комтураў і большай часткай войска. Съвідрыгайла ратуецца ўцёкамі ў Полацак. «І памог Бог вялікаму князю Жыгімонту і сыну яго князю Міхалу і пабілі князя Съвідрыгайлу і ўсю сілу яго», — піша летапісец. Доля Съвідрыгайлы другой паразай была канчаткова вырашана. Съвідрыгайла зразумеў, што ў аружным змаганні яму не паканаць Жыгімента. На месцы бітвы будзе Жыгімонт парадіяльны касьцёл.

Перамога над Съвідрыгайлам дала Жыгімонту магчымасць сабраць у цэласць землі Вялікага Княства Літоўскага, падзеленыя дагэтуль на дзінне часткі. Не паддаўшца Жыгімонту толькі Віцебск і Полацак, якія засталіся верныя Съвідрыгайлу.

31 сінегня між Літвой, Польшчай і Крыжакамі быў падпісаны вечны мір, які паставіў у Жыгімонту залежнасць Лівенскі Ордэн, што ў пэўнай меры спрычынілася да эмансыпациі Жыгімонта з-пад польскай залежнасці. Забраўшы ўсе землі ВКЛ, стаўшы фактычна яго гаспадаром, Жыгімонт Кейстутовіч стаў цвёрда на ногі. «І нача князь вялікі Жыгімонт княжыці на вялікім княжэнні на Літоўскім і на Рускім (Беларускім)» (Ноўгарадзкі летапіс, 1;4, ст. 112 і 121).

Несумненна, сильнае становішча Жыгімонта прычынілася да таго, што малдаўскі гаспадар Ілья, дауні старонынік Съвідрыгайлы, падпісаў у 1437 г. з Жыгімонтам саюз: «Абяцуемо нашаму родзічу князю вялікаму Жыгімонту, быць яму прыяцелям і памагаць яму супраць кожнага ворага...», — гэта гучыць слова граматы Ільі да Жыгімонта. Гэта першы ўрадавы акт, датыкаючы беспасярэдніх зносін Малдавіі і ВКЛ, меў для Жыгімонта вялікае значэнне.

Пасыля Вількамірской бітвы шмат крыжакоў засталося ў Літоўскай няволі. Лівенскі Ордэн вёў пераговоры, каб вызваліць палонных. Аднак Жыгімонт не ішоў на гэта, гаварыў, што «мы заняты цяпер іншымі, больш важнымі спраўамі». Словам, усе стараныні Ордэну былі безвыніковымі. Мабыць, не забыўся Жыгімонт шасьці гадоў няволі ў крыжакоў і жадаў помсціць за іх незгаворчывасць зь Вітаўтам калі той так доўга ня мог ад іх выдабыць Жыгімонта. Толькі ў 1439 г. дайшло да паразумення, на падставе якога Лівенскі Ордэн змог выкупіць сваіх палонных.

Бачачы, што Жыгімонт Кейстутовіч стараецца выйсьці з-пад польскай «апекі», палякі павязваюць контакт з Свідрыгайлам, які паддаўся палякам і напісаў у Львове 4 верасенья 1437 г. грамату, якой адступіў палякам Луцк.

Каб запратэставаць гэтаму, высылае Жыгімонт Кейстутовіч да палякаў пасольства і дамагаеца звароту Луцку, а таксама спыненя перагавораў з Свідрыгайлам. Палякі, высылаюць на Літву пасольства і стараюцца пагадзіць Жыгімонта са Свідрыгайлам, што ім не ўдаецца з узгледу на станоўкі адпор Жыгімонта. Пасольства згадзілася, ня маючи другога выхаду, аддаць Луцк ВКЛ, аднак дагавору палякі не датрималі. Хоць паслы ў справе перагавораў прыехалі, аднак мэта іх, як піша Лявіцкі, была іншая: «атрымалі яны яшчэ і другія, патаемныя інструкцыі» (Лявіцкі, ст. 279). Палякі баяліся Жыгімонта, бачачы яго адкрыту нечаяльнасць да Польшчы. Трэба прызнаць, што пасольства польскае вельмі добра вывязалася са свайго даручэння, бо ўжо ў хуткім часе зазначаецца ў Літве незадаволенне сярод арыстакрацый палітыкай Жыгімонта, які плянуе антыпольскую кааліцыю.

Менавіта ў патаемных інструкцыях і патрэбна, мне здаецца, шукаць прычыны съмерці Жыгімонта. Тым больш, што пасольствам кіраваў спэцыяліст у справах паступных З. Аляшніцкі, катары, прайдападобна, загубіў і Вітаўта. Якбы там ні было, але між упамянутымі інструкцыямі і съмерцю Жыгімонта ёсьць сувязь. Пасыля пасольства зачынаецца між літоўскімі панамі раскол, адна частка ідзе за Жыгімонтом, падтрымліваючы яго антыпольскую пляны, другая супраць Жыгімонта, за палякаў.

Хоць палякі і згадзіліся аддаць Луцк ВКЛ, аднак яны стараліся гэту справу адцягнуць, што ў значнай меры пабольшила канфлікт Жыгімонта з Польшчай.

Мэта, на асягненіе якой пайшла большая частка Жыгімонтавага княжаньня, была асягненая: Жыгімонт сабраў усе землі княства. Сэпаратныя пляны занялі ўсе думкі Жыгімонта, які, сабраўшы Літву, ідзе адкрыта съядамі Вітаўта, мэтай якога была незалежнасць Вялікага Княства Літоўскага.

Калі ў адказ на ліст Цолнера ў справе выдачы палонных Жыгімонту ў 1438 г. пісаў, што ён заняты цяпер больш важнымі справамі, дык ня быў гэта які-небудзь выварот, а сапраўды, ён быў заняты плянам антыпольскай кааліцыі, пры

дапамозе якой хацеў князь даць цалкам незалежнасць дзяржаўнае становішча ВКЛ. Да кааліцыі гэтай, паводле Жыгімонтавых плянаў, мелі належаць, акрамя ВКЛ, рымскі кароль Альбрэхт II (наступнік цэзара Жыгімонта), абодва крыжацкія Ордэны, Татары і, магчыма, Малдавія.

Каб выкарыстаць усе магчымасці і абставіны, патрэбна было ці мала палітычнага таленту. На гэты раз дапамагла палітычная школа, атрыманая Жыгімонтом у Вітаўта, хоць плян кааліцыі не ажыццяўіўся, аднак, ён існаваў, і стварэнне яго зьяўляецца заслугай Жыгімонта.

Што Жыгімонт не лічыўся з палякамі і ня браў пад увагу ўмовы Гарадзенскай уніі, доказам гэтаму ёсьць яго ліст, пісаны каралю Альбрэхту II, у якім у адказ на польскія прэтэнзіі да Літвы Жыгімонт піша: «Мы ніколі не былі нічымі нявольнікамі, наша Вялікае Княства ніколі нікому, наколькі сягае людзкая памяць, не было падданым. Яго маем, бо пасад наш дзержым і пасядаем ад Бога і нашых продкаў па съмерці нашага брата князя Вітаўта, дзядзічным правам, а перайшоў ён на нас праўна і справядліва, як на правага дзедзіча, і займаючы яго з Божай помаччю, мы нікога не баймася, акрамя Бога. Палякі ня могуць нас змусіць на сваю або чую іншую старану, бо мы ёсьць свабодны і маем свабодную волю — дзяржаць з тым, з кім нам падабаецца».

На думаю, каб да вышэй паданых слоў Жыгімонта патрэбна было яшчэ штосьці дадаць, слова гавораць самі за сябе. У кожным разе съмела і выразна стаў Жыгімонт супраць палякаў на становішчы Вітаўта, геніяльны ўплыў якога вельмі выразна бачым на Жыгімонце. Становішча палякаў было незавіднае.

Невядома, да чаго дайшла б кааліцыя супраць Польшчы калі б не нагляя съмерць караля Альбрэхта II 27 верасенья 1439 г. Ведама толькі, што кааліцыя Польшчы была вельмі небяспечнай.

Па съмерці Альбрэхта існуючы саюз развязаўся, не зреалізаваўшы Жыгімонтавага антыпольскага пляну, якому Жыгімонт пасъвяціў амаль усё сваё княжанье.

Частка літоўскіх паноў, спрыяючых Польшчы, утварыла супраць Жыгімонтавых антыпольскіх плянаў апазыцыю, якая ў значнай меры пашкодзіла гэтым плянам.

Дзякуючы разьдзелу літоўскіх паноў, палякі дамагаюцца ад Жыгімонта пацверджаньня Гарадзенскай уніі. Зразумела, што, ня могучы абаперціся на сваіх падданых, між

якім існаваў разлад, Жыгімонт ня меў іншага выхаду, як толькі пацьвердзіць паніжаючу яго унію.

Няўдача пляну антыпольскай кааліцыі, пацьверджаньне уніі вельмі адмоўна адбіліся на Жыгімонце. З гэтага часу пануры, з падарванным здароўем, не мяшаючыся ні ў якія справы, Жыгімонт стала праўбывае ў сваім Троцкім замку. Зразумела, што ўся яго ненавісць была скіравана супротив той часткі літоўскіх паноў, якая сымпатызавала Польшчы і была галоўным віноўнікам яго няўдач. Таму ня дзіва, што Жыгімонт зглядам паноў дапускаўся жорсткіх учынкаў. «Niesfornych kniaziów przywykłych do svavoli vział ostro w kleszcze... kniaziów musiał nękać Ź(yhimont) taksamo jak potem Richelieu szlachte we Francji. Ich w karność wprawivszy, mógl z wielką nadzieję, powodzienia otwożyć na oscież wrota cywilizacyi», — піша Барташэвіч у артыкуле пра Жыгімонта (Энцыклапедыя Повешчна, XVIII, ст. 842).

Вышэй паданыя слова Барташэвіча насоўваюць шмат думак. Ня ведаем, што зрабіў бы Жыгімонт, калі б яго не забілі, ведаем толькі, што арыстакрацыя, якую прасъледваў і ненавідзіў Жыгімонт, прадала свой народ і край чужынцам. Магчыма, Жыгімонт прадбачаў зраду і сваёй жорсткасцю хацеў ёй запабегчы, памыліўся толькі ў засцасаванні неадпаведнага мэтаду. Паводле летапісу Быхаўца, ведаем, што Жыгімонт прасъледваў толькі вяльможаў, сялян жа «хлопскага роду» бараніў ад гэтай жа самай арыстакрацыі.

Пасля няўдалай кансьпірацыі на Жыгімента ён яшчэ больш сымпатызуе сялянству і апіраецца на яго ў барацьбе з арыстакрацыяй. Сялянству надае Жыгімонт розныя прывілеі і палёгкі. Выданым Троцкім прывілеем зваліяне сялянства ад складання «дзяякla» ды ад другіх замковых працаў (выключаючы будову і направу замкаў). Путных, данінных, кунічных ды простых сялян, якія касілі княжае сена, Жыгімонт aberагae, не дазваляе раздаваць баярам.

Зразумела, што гэтым не закончылася прыхільнасць Жыгімента да «хлопскага роду», а была яшчэ выразнейшая, бо толькі гэтым не запаў бы Жыгімонт так глыбока ў сялянскія душы. А сяляне яшчэ доўга пасля яго съмерці тужылі па сваім дабрадзециелі ў сумных песніах (Меховіта: Хроніка Пол., ст. 212).

20 сакавіка 1440 г., у вербную нядзелю перад паўднём, калі Жыгімонт у сваім пакой слухаў Службу Божую, а сын

Міхал з дружынай быў у касьцёле, загаворшчыкі, дастаўшыся подступам у замак, забілі Жыгімonta (Летапіс Даніловіча, ст. 66-7).

Подступ з медзьвядзём ды вазамі зь сенам, як мне здаецца, не адпавядзе сапраўднасці. Паводле Нарбута, загаворшчыкамі былі: віленскі ваявода Доўгірд, троцкі Лелюш, князь Чартарыйскі (падобна, Іван) ды Жыгімontaў дварнік Скабейка.

Забіўшыя Жыгімonta вышэй памянёныя асобы, за выняткам Скабейкі, належалі да апазыціі супраць ягоных антыпольскіх плянаў, пазбавіліся слушна заслужанай імі кары і выканалі заданыне польскіх дабрадзеяў.

Літоўскія баяры пахавалі няшчаснага Жыгімonta з належнымі почасцямі ў адным грабоўцы зь Вітаўтам у Віленскім катэдральным касьцёле (Другаш: Гіст. Пол., IV, ст. 620).

Як я ўжо сказаў вышэй, віна за забойства Жыгімonta, галоўным чынам, ляжыць на паляках, бо нікому так не залежала на яго съмерці, як палякам. Чартарыйскі і другія вяльможы, выканаўшы гэты ганебны чын, былі толькі слабым аружжам у польскіх руках.

Усё ж цверджаньні, што Жыгімонт, зьяўляючыся каталіком, прыцісکаў праваслаўных, і гэта сталася прычынай яго съмерці, не адпавядаюць сапраўднасці, доказам гэтаму зьяўляюцца яго прывілеі, дзе выразна гаворыцца аб роўнаўпрайненых праваслаўных з каталікамі. Жыгімонт у гэтым выпадку аказаўся надзвычайнім палітыкам: будучы каталіком, ён абараняе праваслаўных і сымпатызуе ім так, як два стагодзьдзі пасля таксама каталік Рышэлье абараняе пратэстантаў, каб не дапусціць да монапартыі.

Можна Жыгімонту закідаць за ягоныя суворыя меры адносна арыстакрацыі, але мусім прызнаць, што гэтаму была свая прычына, прычына не абы якой вагі — жыцця і съмерці Роднага Краю, каторы ў вачах Жыгімonta арыстакрацыя прадавала ворагам. Мы не адабраем мэтаду, які застасоўваў Жыгімонт у барацьбе з арыстакрацыяй, каб запабегчы здрадзе, але чорную здраду арыстакрацыі мы ня можам толькі не адабраць, бо гэта каштавала задорага нашаму народу, мы яе сувора асуджаем і называем найбольшым ганебным чынам у нашай гісторыі.

Жыгімонт для нас, беларусаў, зьяўляецца сапраўды вялікім не за тое, што ён Кейстутовіч або брат Вітаўта, але

праз яго вялікія і сьветлыя пляны. Што ён не зрэалізаваў іх, не яго віна, бо і гэткага вялікага генія, як Вітаўт, сустрэла то ж самае. Імкненіне Жыгімонта да дзяржаўнай незалежнасці нашай Бацькаўшчыны для нас, беларускай моладзі, зьяўляеца актуальным сяньня.

Я. Ф.

№ 3, 1948 г.

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ У 85-я ўгодкі съмерці

Наша гісторыя багатая вялікімі, самаахвярнымі чынамі, на якія ішлі, баронячы Бацькаўшчыну, яе сыны. Несъмартотны чын Каліноўскага ў найвялікшай меры зъяўляеца геройскім ды самаахвярным. Для нас, беларускае моладзі, бяспрыкладна ахвярны чын Кастуся Каліноўскага павінен быць нашым правадніком на працягу ўсяго жыцця.

Кастусь (Вінцэс) Каліноўскі радзіўся 21 студзеня 1838 г. у Мастваўлянах Ваўкавыскага павету Гародзенская акругі ў сям'і ткача. Маладыя гады правёў Кастусь у Якушоўцы (10 км ад Свіслачы), дзе ягоны бацькі мелі ткацкую фабрыку. Вучыўся Кастусь у Свіслачы, дзе закончыў 5 клясаў прагімназіі. Падрыхтаваўшыся дома, у 1855 г. ён паступае ў Маскоўскі ўніверсітэт, але студыюе там толькі паўгоду. Потым разам са старэйшым братам Віктарам пераїжджае з Масквы ў Пецярбург, дзе паступае на факультэт права, які закончыў са ступенню кандыдата ў 1860 г. Вучыўся Кастусь як стыпэндыйт. Яшчэ будучы студэнтам, ён належыць да рэвалюцыйных гуртоў моладзі, што была тады пад вялікім уплывам рэвалюцыйных твораў Герцэна, Агарова, Бакуніна ды іншых. Яшчэ на студэнцкай лаве вырабіў малады Кастусь сваю сацыяльную і палітычную ідэалёгію, съніўшы сны аб волі беларускага народу, будаваў для гэтага адпаведныя пляны. Пасля сканчэння студыяў Кастусь не атрымаў пасаду, будучы падазроным царскай паліцыі за сваю палітычную дзеянісць. Ад 1861 году ён пераходам праўбывае ў бацькі і няўпінна праводзіць падрыхтоўчую да паўстання працу. З мэтай прыгледзеца бліжэй да балячак свайго народу, мець зь ім цесны контакт ды прыкryца ад паліцыі Каліноўскі становіца пісарам у адной з

гародзенскіх воласьцяў, але, сочаны няўпінна паліцыяй, пакідае гэта становішча ды, апрануўшы беларускую саматканую сывітку, вандруе па ўсёй Гародзеншчыне пад псэўданімам Васіля Сывіткі, запальвае палымяным агнём свайго патрыятызму народ і будзіць яго да вызвалення з маскоўскай няволі.

Летам 1862 г. у патаемнай друкарні ў Беластоку Каліноўскі выдае першую беларускую газету «Мужыцкая праўда», у якой тлумачыць народу прычыну ягонага гора ды спосаб пазбавіцца ад яго. У гэтым часе ён ужо меў сваю арганізацыю «Рух», да якой належалі такія самыя, як і ён, гарачыя патрыёты, што наслілі глыбока ў душы жар ідэалу — сацыяльнага і палітычнага вызвалення беларускага народу.

На верачы польскай буйнай шляхце ды ня любячы яе, Каліноўскі ўсамастойніваецца са сваёй арганізацыяй, якая называецца арганізацыяй «чырвоных» ці «дэмакратай», у адрозненініе ад польскай шляхецкай арганізацыі, якая лецутела аб Польшчы «гістарычнай» (od morza do morza i jeszcze dwa powiaty!). Каліноўскі ўважаў, што толькі тады паўстаньне будзе мець жаданы вынік, калі яго падымуць сялянства ды дробная шляхта, а не магнаты, якія стараліся, каб народ, пазбаўлены маскоўскай няволі, забраць у сваю — польскую.

Любячы свой шматпакутны народ, Каліноўскі верыў у ягоную сілу. Верыў, што народ, падняўшыся на змаганьне ня толькі з маскалямі але і з польскімі магнатамі, пераможна яго закончыць. І таму ён заклікае беларускі народ да ўсеагульнага паўстання.

У канцы 1862 г. Каліноўскі пад імем Макарэвіча пражывае ў Вільні на Зарэччы. Калі ж у студзені 1863 г. выбухае паўстанье, палякі, каб пазбыцца «сэпаратыста» і «незалежніка» ў кіраўнічым апараце, высылаюць яго камісарам у Гародзеншчыну. Але гэта не зынеахвочвае Каліноўскага. Захаваўшы свае ідэі ў глыбіні набалелага сэрца, ён усёй душой аддаеца справе арганізаваныя паўстання, якое і павставіў ён у Гародзеншчыне першаякансна.

Як і прадбачыў Каліноўскі, магнаты, застрашаныя драконаўскімі мэтадамі Мураўёва, пайшлі на згоду з урадам, прычыніўшыся гэткім чынам да заламаныя агульна-паўстанцкага фронту. Бачачы гэты ганебны крок, Каліноўскі адсунуты ад кіраўніцтва за свае беларускія ідэалы, вярта-

еца ў пачатку ліпеня ў Вільню, дзе, углядзеўшы поўную паразу «белых» (палякаў), усю цяжасць паўстання бярэ на сябе, становіща фактычным дыктатарам і з уласцівай яму энэргіяй праводзіць да канца распачатую справу. Засцяціць барацьбы зрабіла ягонае імя яшчэ больш славным, называлі яго «каралём краю». Маскоўскі ўрад натужвае ўсе сілы, каб злавіць дыктатара паўстання, але гэта яму не ўдаецца. Толькі праз чорную здраду Каліноўскі быў злонулены 29.1.1864 г. ды пасаджаны ў дамініканскіх мурох у Вільні. Парафіяновіч, адзін з супрацоўнікаў Каліноўскага, які працаваў у Меншчыне, за ўратаванне свайго жыцця выдае дыктатара паўстання, данёшны, што Каліноўскі пад імем Вітальда Вітажэнца жыве і працуе ў Вільні. Пад съледзтвам трymалі Каліноўскага больш месяцу. Які ні жадала маскоўская камісія дабіцца ад яго выдачы тайнаў арганізацыі, гэта ёй не ўдалося. Падобныя прапазыцыі Каліноўскі адкінуў з пагардай. Ён казаў, што «калі асабістая грамадзкая мужнасць ёсьць цнотай, то шпіёнства ёсьць маральна абрыдлым, і што грамадзянства збудаванае на шпіёнстве, на варты назову грамадзянства, што камісія, як адзін з грамадзкіх органаў, ня можа адняць ад яго права гэтак думаць і паступаць. Перакананыне гэткае, — казаў Каліноўскі, — я вырабіў працай і жыццём». Калі ж камісія запытала яго аб прычынах гэтак думаць і напомніла аб выніках ягоных перакананняў, наводзячы думкі аб съмерці, ён адказаў: «Прычыны і вынікі я добра абдумаў, а съведамасць уласней да стойнасці і таго становішча, якое я занімаў у грамадзянстве, не дазваляюць мне ісці іншай дарогай».

Ваенна-палявы суд прысудзіў Каліноўскага на съмерць праз расстраляннне, але Мураўёву мала было крыві, яму патрэбны былі мукі, бо прыказаў выканаць съмертны прыгавор праз павешанье, які і быў выкананы 10.3.1864 г., а гадзіне 10.30 на Лукіскім пляцы ў Вільні. Калі чыталі прысуд і назвалі Каліноўскага шляхцічам, ён крыкнуў: «Ня-правда, у нас няма шляхты, у нас усе роўныя». Так закончыў жыццё герой-мучанік, душой і сэрцам адданы беларускаму народу і Бацькаўшчыне.

Праракаваліся маскалы, думаючы, што, замучыўшы Каліноўскага, канчаткова зломяць, раз і назаўсёды, волю да незалежнасці нашага народу. Наадварот, ягоная съмерць, съмерць волата за Родны Край — сталася «зернем уваскрасішненя нашага народу», а ягоныя ідэалы, глыбака запусь-

ціўшы карэніні ў душу беларуса, уваскрэслі праз 85 год з памножанай сілай у Акце 25 Сакавіка 1918 г. Чын Каліноўскага быў больш чым геройскі, бо падняць ту ю працу, якую ён выканаў у надзвычай трудных абставінах мог толькі чалавек надлюдскай сілы, звышчалавечай энэргіі і волі. Вось што піша сучаснік Каліноўскага ды ўдзельнік паўстання паляк Гейштар, які, баючыся беларускага «сэпаратызму» нашага героя, выслаў яго ў пачатку паўстання з Вільні ў Гародзеншчыну. Паводле яго, Каліноўскі — гэта «чалавек вялікай энэргіі, народнік да шпіку касціц, да канца верны сваім палітычна-народніцкім ідэалам. Гэта чалавек з закроем на героя. Умей пасвячацца без граніц, меў надзвычайна сільны характар. Каліноўскі быў узорам вытрывала-га і ўмелага кансыпратара. Толькі адзін ён умей працаваць у Вільні падчас найвялікшага тэрору. Ён, каторага старан-на шукalі, на кожную экзэкуцыю прыходзіў пад браму дамініканскіх муроў, бачыў ідуемых на съмерць і пад гроздзьбай арышту ў кожны час ані на хвіліну ня траціў энэргіі. Меў сотні аказіяў уцякаць, аднак астаўся на становішчы. Ён пер-ши падняў съяг барацьбы за волю народу, ён апошні і злыёг ад тэрору Мураўёва». Далей чытаем: «Любіў народ, у ім бачыў будучыню, але засурова судзіў шляхту... Быў вы-трываласці недараўнанай, як і асабістай самахвярнасці. Быў найпрыгажэйшим, найчысцейшим, недасягальным узорам кансыпратара. Гэты адзін чалавек варты быў сот-няў. Вялікі ў ім былі сіла і праўда пачуцьця. Звалі яго ха-мам (палякі). — Рэд.), а ён і любіў гэта, заўсёды востра выс-тупаючы проціў шляхты. Каліноўскі быў незвычайнік».

Польскі гісторык паўстання 1863 г. Ліманоўскі характарызуе Каліноўскага і ягоную ідэю так: «Быў ён (Каліноўскі) шчырым народнікам. Трымаўся перакананьня, што толькі паўстанніе сялян даць вольнасць літоўскім наро-дам. Народ для яго ня быў толькі аружжам, але перадусім мэтай. Асвабадзіць сялян, зрабіць іх грамадзянамі — вось была яго галоўная мэта. Але да гэтага можна дайсці толькі ўласным стараннем ды барацьбой».

Гэтыя цэнныя характарыстыкі прадстаўнікоў чужога народу пацвярджаюць думкі, што пад шэрай съвіткай Каліноўскага, аднаго з найбольших сыноў беларускага наро-ду, за які ён павіс на шыбеніцы, білася сэрца героя, волата ды бяспрыкладна самаахвярнага змагара за лепшую долю свайго люду.

У 85-я ўгодкі мучанынцай съмерці Каліноўскага мы, беларуская моладзь, памятаючы што «на нашым сумленьні сплачаны доўг векавы», — прысягаем далажыць усіх сілаў, каб здабыць вольнасць нашай Бацькаўшчыне, каб было «ўнукаў панаваньне там, дзе сягоныя плача дзед».

Я. Ф.

№ 9, 1949 г.

ВЯЛІКІ БЕЛАРУСКІ МАСТАК 64-я ўгодкі съмерці В. Дуніна-Марцінкевіча

17 сінежня г. г. увесь беларускі народ ушаноўвае памяць вялікага беларускага мастака ды нязломнага змагара за волю й шчасце нашае Бацькаўшчыны — Вінцuka Дуніна-Марцінкевіча, які сваім шматфарбным талентам ды змагарным жыцьцём здабыў у народзе неўміручу славу. Ягоныя знаныя драматачныя творы, вершы ды паэмы, нарысы ды апавяданыні да сінъяшняга дня не згубілі свае актуальнасці й зьяўляюцца для нас, моладзі, жывым, павучальным прыкладам самаахвярнага змаганьня за незалежнасць нашае шматпакутнае Радзімы.

Заснавальнік беларускай драматургіі і першы вялікі тэатральны дзеяч Вінцук Дунін-Марцінкевіч нарадзіўся ў 1807 годзе ў фальварку Панюшкевічы ля Бабруйску, у сям'і дробнага арандатара зямлі.

Першапачатковая веды Дунін-Марцінкевіч атрымоўвае ў Бабруйску, у павятовым вучылішчы, па заканчэнні якога бацькі скроўваюць яго ў сярдняю школу, што была ў Вільні пры Базыльянскім манастыры. Само праўбываньне ў гэтым манастыры, дзе ў свой час знаходзіўся ў заточанні Міцкевіч, як і тое, што тагачасная студэнцкая моладзь, асабліва віленская, знаходзілася пад вялікім ідэйным упłyvам філяматаў і філярэтаў, мела пазыней значны адбітак на ўсёй ягонай творчасці. Па заканчэнні студыяў у Базыльянскім манастыры ён падаецца на мэдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту. Але яго не захапляе пэрспэктыва лекара і ён выяжджае ў Панюшкевічы да бацькі, не закончышы студы. Тут яго напатыкаюць цяжкія матэрыяльныя абставіны, галеча ды нястача, і малады Дунін-Марцінкевіч пачынае паважна задумоўвацца над сродкамі, якія далі б

яму магчымасць існаваць. З гэтаю мэтаю ён ізноў пакідае бацькоўскі дом і едзе ў Вільню, дзе па кароткім часе знаходзіць працу служачага ў бюро Бараноўскага. Юзэфа — дачка Бараноўскага — палка закахалася ў маладога, прыгожага і вясёлага бацькавага супрацоўніка Вінцuka. Але на перашкодзе іхняга ўзаємнага кахання ды шчасця сталі Юзэфіны бацькі, якія не хацелі пагадзіцца на замужжа свае дачкі зь нейкім звычайнім служачым, якім быў у тым часе Дунін-Марцінкевіч. Каханьне ж маладых людзей было мацнейшым ад бацькоўскіх развагаў, і Дунін-Марцінкевіч, не атрымаўшы згоды ў Бараноўскага на вясельле, адважна выкрадае з дому Юзэфу ў патаемна жэніцца зь ёй, пасля чаго выяжджае ў Менск. Тут ён знаходзіць напачатку працу перакладчыка касцельных актаў на маскоўскую мову, а пасля працуе ў крымінальным судзе. Гэты пэрыяд працы ў судзе дае яму магчымасць назіраць гэткіх тыпаў царскіх урадаўцаў, якія пазней ўвайшлі ў ягоную знаную камэдыю «Пінская шляхта». У 1834 годзе ён вяртаецца ізноў на былу пасаду перакладчыка, дзе пазней стаеца архіварыюсам кансьторыі, а праз шэсць гадоў, апынуўшыся перад дакананым фактам, бацькі Юзэфы мусілі пагадзіцца з выбарам сваёй дачкі, і гэтая згода дала магчымасць Марцінкевічу купіць пад Менскам маленькі фальварак Люцынку, які стаеца ягоным сталым месцам жыхарства. У Люцынцы, як і ў Менску, куды ён вымушаны часта наведвацца ў службовых справах, ствараецца вакол Дуніна-Марцінкевіча сяброўскае кола, у якое ўваходзяць мастакі, паэты, настаўнікі, музыкі. Былі там і Кандратовіч-Сыракомля, і Станіслаў Манюшка, і Антон Концкі (ведамы музыка).

Вялікая этнографічная праца, якую ў той час праводзілі Баршчэускі і Ян Чачот, не была чужою гуртку.

Гэты гурток быў знаёмы з усімі тагачаснымі выданнямі, як віленскімі, так і пецярбургскімі, у якіх закраналася беларуская справа, а менавіта: гісторыя Беларусі, мова і творчасць беларускага народу.

Аб незалежніцкім нацыянальным настроі, які панаваў у гуртку, яскрава съведчыць верш аднаго з сябраў гуртка — Ігната Легантовіча:

Скажы, вяльможны пане,
Што ў нашым будзе стане?
Бо мне нешта ж казалі,
Што вы няслушна давалі

У марцу «падымнэга»...
— А табе, хлопе, цо до тэго?
— Праўда, што вы панамі
Пакуль жывеце над намі,
Але што з тога будзе,
Калі станем на судзе?
Не скажаш, пане, тэго?
— Цо табе, хлопе, до тэго?
(Альманах «Баян», Вільня, 1838)

Само існаваньне гэтага гуртка, дзе панаваў моцны нацыянальна-незалежніцкі беларускі дух, зьявілася дапаўняючым духовым чыннікам ды штуршком, заўдзячаючы якім Марцінкевіч распачаў сваю літаратурную дзейнасць.

Першым выданьнем Дуніна-Марцінкевіча было двухактавае лібрэта опэры «Сялянка», напісанае ў 1844 годзе. У дальнейшым пэрыядзе творчае дзейнасць ўбачылі съвет гэтакія ведамыя творы Дуніна-Марцінкевіча, як «Гапон» (Менск, 1855), «Вечарніцы», «Заварожаны», «Цікавішся — прачытай» і «Дудар беларускі» (Менск, 1857), у які ўвайшлі «Шчадроўскія дажынкі», «Верш Навума Прыгаворкі» ды іншыя творы.

Інтэнсіўная творчая дзейнасць вялікага беларускага мастака ды ягоныя адважныя выступы ў абароне нацыянальных правоў беларуса занепакоілі тагачасных царскіх урадоўцаў. Яны пабачылі ў асобе Дуніна-Марцінкевіча той рэвалюцыйны «дух непакоры», які загражаў іхняму панаванню. Усе наступныя ягоныя творы, гэтакія, як беларускі пераклад з Міцкевіча «Пан Тадэвуш», гістарычнае апавяданьне «Люцынка, або швэды ў Ліцьве», камэдый «Залёты» ды шмат іншых канфіскаваліся ўрадам або не дапушчаліся цэнзураю да друку, дый самога аўтара гэтых твораў узялі пад строгі паліцыйны нагляд. Гэтакім чынам шмат твораў вялікага аўтара, што знаходзіліся ў рукапісах, нахват і не дайшлі да нашых часоў, згубіліся, а тая невялікая частка спадчыны, што яшчэ нейкім цудам захавалася ў прыватных руках, была ўпершыню надрукавана толькі ў 1945 і 1946 гг. («Быліцы» і «Халімон на каранацыі»).

У часе паўстаньня Кастуся Каліноўскага Марцінкевіча заарыштоўваюць, закідаючы яму ўдзел у выдавецтве «Мужыцкае праўды» (газэты Кастуся Каліноўскага). Закід гэты быў няслушным, бо «Мужыцкая праўда» выходзіла і тады,

калі Дунін-Марцінкевіч сядзеў за кратамі, і царская паліцыя вымушаная была аслабаніць яго.

Вялікая ды рознахарактарная творчая дзейнасць Дуніна-Марцінкевіча не абмяжоўваецца толькі стварэнням літаратурных твораў. Ягоны імклівы талент сягае далей — да закладаньня першага тэатру на Беларусі. Побач із знаным тагачасным кампазытарам Манюшкам, якога выгадавала нашая Краіна, ён стварае двухактавую опэру «Сялянка», якую сам, пры помочы сваіх бліжэйшых сяброў, праз надмерныя высілкі выводзіць на сцэну й адыгрывае ў ёй ролю Навума Прыгаворкі. Опэра гэтая праішла зь вялікім посьпехам і ставілася на вялікіх сцэнах трэ разы: у 1852, 1853 і 1855 гадох. Апрача гэтага Дунін-Марцінкевіч зарганизоўвае ў Люцынцы сялянскі хор ды тэатральны гурток, зь якімі, апрануты ў сялянскую вопратку, часта выступае перад шырокаю аўдыторыяю ў беларускай мове з канцэртамі, съпевамі, народнымі скокамі ды ўласнымі пастаноўкамі сваіх камэдый «Пінская шяхта» і «Залёты».

Зразумела, што гэтакая вялікая падзея ў гісторыі раззвіцця беларускага сцэнічнага мастацтва не магла знайсці прыхільнага водгуку спаміж польскіх і маскоўскіх магнатаў, панаваўшых на Беларусі, ды спаткалася зь іхнім моцным супрацівам на шляху да свайго прызнаньня. Але Дуніна-Марцінкевіча ня стрымоўвае гэта, і ён ідзе съведама на змаганье за праўнае і пачэснае месца беларуское літаратуры й мастацтва спаміж іншых народаў. Духовая сіла, станоўкасць і энэргія Дуніна-Марцінкевіча, паміма злой волі суседзяў, узрасталі, набіралі глыбокасць веры, і распачатую працу ён выканаваў да канца. У няроўным змаганні ён перамог і заклаў першы камень таго фундамэнту, на якім збудаваныя сяньня беларуская літаратура, драматургія і тэатр.

Дунін-Марцінкевіч горача любіў свой Край і наш гаротны, шматпакутны народ. Усю моц свайго таленту ён паклаў на тое, каб абудзіць нацыянальную съведамасць, любасць да свайго Края ў сваім народзе.

Ды не шукай ты сэрца — то ж народ тарговы!

Ой, нямаш зямелькі, як Беларусь радзона!

На лугах дыванам съцелецца зялённа

Травіца па пояс, кветкамі міргае!

А лес, вось тычынка, неба падпірае!

(Быліцы, расказы Навума)

Марцінкевіч бачыў, што пакуль наш народ будзе ў няволі — ня бачыць яму вольнага і щасцілівага жыцця ў родным Краі. І ён піша:

Хоць халодны, хоць галодны,
Холад, голад ніпачом!
Эх, каб толькі нам свабода!
На свабодзе зажывём.

Вялікая творчая дзейнасць Дуніна-Марцінкевіча ды ягонае самаахвярнае змагарнае жыццё, якое ён паклаў на аўтар змагання за незалежнасць нашае Бацькаўшчыны, засталіся назаўсёды неўміручымі ў нашым народае. Ягоная імя — імя самаадданага сына свайго народу, палкага патрыёта нашае Радзімы — залатымі літарамі выписане ў гісторыі Беларусі. І нездарма наш прарок Янка Купала з гэтай любасцю прысьвячае яму колькі радкоў:

Як сторажам, стаў ён на варце
Радзімых запушчаных гоняў,
Стаў сеяць па-свойму ўсё тое,
Што мы далей сеем сягоныя...

Шмат гавораць гэтыя слоўы нашага прарока. Таго, што пасяёў на нашай зямлі В. Дунін-Марцінкевіч, не змаглі зьнішчыць аніякія буры, аніякай людзкай злосць, аніякое няпраўнае прыгнечанье нашага народау. Ён пакінуў беларускаму народу вялікую і съветлую спадчыну, якую нікто, аніякі наш вораг ня здолее выхапіць з наших рук.

Съмерць абарвала ягонае змагарнае, бурлівае жыццё 17-га сіненя 1884 году.

Ён памёр, але памяць аб ім вечна жыве паміж намі. Ідэалы ягонага змагання за незалежнасць нашае Маці-Беларусі зьяўляюцца для нас, моладзі, павучальнымі прыкладамі.

Я. Ф.

№ 6, 1948 г.

КСЁНДЗ МАГНУШЭЎСКІ

У мінулым годзе прайшлі незаўзажана 125-я ўгодкі съмерці заслужанага сына Беларусі ксяндза Магнушэўскага, крошынскага пробашча. З гэтай нагоды кінем снапок съвятла на ягоную вялікую і съветлую постаць. Нацыяналь-

най съведамасці ў сучасным разумені Магнушэўскі ня меў, але гэта ня было яму перашкодай стацца адным з пачынальнікаў нацыянальнага беларускага руху. Лучыла яго, як падае Ад. Станкевіч у кніжцы «Магнушэўскі, Паўлюк Бахрым, Баброўскі» (Вільня, 1937) зь беларускай стыхій пачуцьцё сялянскай прыгоннай крыўды і зразуменые патрэбы асьветы, найбольш збліжанай да народу; адгэтуль яго асаблівая апека над Паўлюком Бахрымам, першым народным беларускім паэтам. Бахрыму гісторыкі прыпісваюць трываступнія вершы: «Заграй, заграй, хлопча малы», «Гутарку Данілы са Сыцяпанам», «Размову пана з мужиком пасыля прыгону». Малады Паўлюк быў вучнем парфіяльной школы ў Крошыне, заснаванай папярэднікам Магнушэўскага кс. Малішэўскім.

Магнушэўскі быў чалавекам разумным, вучоным ды скромным. Ня гнаўся ён за грашмі ды багаццем, таму дарма хрысьціў, вянчай, а бяднейшым сялянам памагаў грашмі. Любіў сваіх парафіян, зжыўся зь імі, гаварыў іхнія мовай, г. зн па-беларуску, за што некаторыя сябры называлі яго «апрасыцелым». Вялікую ўвагу зьвяртаў на моладзь, пільна сачыў за ейным поступам у навуцы, а для падешвання ўмоўнай навучаныня паставіў новыя школыны будынкі. Кс. Гарбачэўскі, памочнік пробашча, стараўся навучыць сялянскіх дзяцей таму, чаму вучылі ў панскіх школах. Жадаў ён гэтым зрабіць з сялян думаючых людзей, аббудзіць у іх пачуцьцё свабоды, роўнасці ды людзкой годнасці. Будучы такімі, яны маглі маціны ды зь лепшым вынікам бараніцца ад несправядлівасці. З Крошынскай школы выйшаў не адзін абаронца пакрыўджаных. Найвыбітнейшым зь іх быў Камінскі — хадатай, адвакат і павераны крошынаўцаў. Вясной 1828 г. шляхціц Юрага, швагер князя Радзівіла, адвінаваціў перад губэрнатарам сялян Крошына, што яны сама-праўна называлі сябе мяшчанамі, каб не адрабляць паншчыны і не плаціць падаткаў. Сяляне, на іх боку стаў Магнушэўскі, заўзята баранілі набытых правы мяшчанства. Справу мог выйграць толькі той, хто меў шмат грошай ды такіх заплечнікаў, як Радзівіл. Юрага мог выйграць суд. Сялян прысланае войска змусіла ѹсьці да пана ў прыгон. Магнушэўскі быў адвінавачаны ў «бунце». Падазрэнне пала і на школу, пра «шкодны» ўплыў якой на сялянскіх дзяцей Юрагу з Радзівілам дарэснілі. Началося съледзтва, у канцы якога школа была зачынена, а ейны кіраўнік кс. Магнушэўскі

спачатку адданы пад надзор вайсковога аддзелу, а пасъля паліцыі. Прыбіты горам, ён закончыў сваё жыцьцё і сваю ахвярную працу апекуна прыгнечанага народу 24 сьнежня 1828 году, маючы каля сямідзесяці год.

Адам Станкевіч у сваёй кніжцы ставіць пытаныне, ці Магнушэўскі з Крошына і Мацей Магнушэўскі, старшы айцоў дамініканцаў у Вэрках каля Вільні (Кальварыя) — адна і тая самая асоба, ці не. З прычыны рознага году съмерці аднаго і другога Магнушэўскага аўтар адказу на пытаныне не дае, але аканчальнае вырашэнне пакідае беларускім гісторыкам. Аўтар гэтых скромных радкоў спадзяеца, што знайдзеца беларус-гісторык, які напіша навуковую працу аб Магнушэўскім. Гэтым ён ня толькі здабудзе акадэмічную ступень, але зробіць таксама ўклад у гісторыю Беларусі, асьвятляючы вельмі важную постаць у нашым адраджэнскім руху, да сяньня ахіненую імглою таямніцы. Нашае грамадзянства з радасцю вітаціме такую кніжку.

Я. С.

№ 32, 1954 г.

ЦЁТКА.
АЛЁІЗА ПАШКЕВІЧ
1876—1916

5 лютага г. г мінула 33 гады зь дня съмерці вялікай беларускай змагаркі і патрыёткі, першай паэтэсі нашага народу — Алёізы Пашкевіч — Цёткі. Сяньня, знаходзячыся далёка ў чужыне, мы, беларуская моладзь, адчуваем з асаблівай сілай, як блізка і дорага Цётка нашым сэрцам. Яе жыцьцё, выгнаныне за безгранічную любоў да свайго краю на чужыну, надлюдска самаахвярная праца для вызваленя Бацькаўшчыны, павінны служыць нам узорным прыкладам, а прысыпяшаючыя біцьцё наших сэрцаў ды ўліваючыя нязломную веру ў перамогу вершы — нашым неразлучным правадніком.

Нарадзілася Алёіза ў 1876 годзе ў беднай сялянскай сям'і ў фальварку Стры Двор Лідзкага павету. Беднае матэрыяльнае становішча бацькоў Алёізы пазбавіла яе з маладых год чулага ды вясёлага сямейнага жыцьця, бо да 10 год гадавалася ў дзеда. Пасъля ягонай съмерці вярнулася дадому.

Гора ад дзіцячых гадоў, расстаньне з роднымі загартавалі харектар Алёізы, вырабіўши з яе вытрывалую бацаўбітку, прывыклую змагацца з жыцьцёвымі перашкодамі. Гэта надало ёй з маладых гадоў цвёрды і пэўны напрамак — служэнья пакрыўджанаму брату-беларусу, якому вернай і адданай засталася яна да канца свайго жыцьця.

Цяжкое становішча сям'і вымагае ад Алёізы надлюдзкіх выслілкаў ды цвёрдай волі, каб здабыць пачатковую навуку. Упартасць і праға да вучобы перамагаюць усе перашкоды, якія сустракае Алёіза на сваім шляху. У 1894 годзе 18-цігадовай дзяўчынай яна прыяжджае ў Вільню ды паступае ў гімназію. Ня маючы ніякай дапамогі ад бедных бацькоў, Алёіза намагае ўсе сілы, выконваючы розныя працы, каб зарабіць на аплату вучобы, кніг, памешкання ды волраткі, не гутараючи ўжо аб штодзённым пражыцці, харчаваньні. Гэтая вучоба не магла не адбіцца на здароўі маладой студэнткі Алёізы. Праз два гады надлюдзкіх выслілкаў Алёіза захварэла на сухоты. Гэта прымушае яе выехаць на вёску, але і тут яна не пакідае працы, навучае беларускіх дзетак, бо знае, што толькі асьвячаны навукай беларускі народ зможа ўзяць долю ў свае руکі. Паправіўшися, Алёіза заканчвае ў 1900 годзе гімназію. Выгадаваўшыся на вёсцы, дзе мела цесны і сталы контакт з сялянамі, яна бачыла, што найбольшым недахопам сялян, дзякуючы якому гінула шмат беларусаў, быў брак мэдыцынскай апекі. Жаданыне быць дапаможнымі свайму народу прымушае яе вывучаць мэдыцыну. У 1902 годзе Алёіза паступае ў Пецярбург на педагогічныя курсы Лесгафта, дзе вучыцца да 1904 году. Яе жыцьцё ў Пецярбургу яскрава прадстаўляе нам апавяданыне «Зялёнак», паўсталое зь яе перажывання. Герайня яго «на свае лекцыі бегае, у школе зь дзецьмі гадзін з чатыры працуе, а вечарамі сама яшчэ вучыцца, чытае». Хвароба надрывае сілы Алёізы, аднак сіла яе духу не здаецца. Змагаючыся зь цяжкім, штодзённым жыцьцём, яна вучыцца, працуе і піша вершы, у якіх, будучы ў чужыне, безгранічна тужыць па Бацькаўшчыне, успамінае свае дзіцячыя, хоць і не пышчотныя, але шчаслівя дні. Аплакваючы цяжкое гора беларускага народу, Цётка ня толькі маўрыць аба ягонымі шчасці, яна цвёрда верыць, што лепшая доля жыцьця прыйдзе да нашага народу. У 1904 годзе яна прыяжджае на Бацькаўшчыну і жыве ў сваёй сястры ў Вільні.

Тут прымае актыўны ўдзел у «Беларускай Рэвалюцыйнай Грамадзе», працуючы для вызвален’ня роднага Краю з-пад маскоўскай няволі. Разам з Луцкевічамі, Бурбісам ды Аганьком (Стацкевічам) Цётка ўдзельнічае ў выпусканьні анты-маскоўскіх брашураў, у якіх часта друкуюцца яе рэвалюцыйныя вершы. Пазней Цётка працуе фэльчарыцай ў Нова-Вялейскай псыхіятратрчай больніцы. Сваімі гарачымі, патрыятычнымі выступамі на мітынгах у роднай, мілагучнай беларускай мове Цётка здабыла ў хуткім часе надзвычайную папулярнасць сярод беларускага народа. Яна была выбрана дэлегатам на з’езд жанчын у Москве.

Перасьлед беларускасці змушае Цётку да заканспіраванья дальнейшай працы ў падпольі. З гэтай мэтаю яна зноў пераяжджае у Вільню да сваёй сяброўкі зь Пецярбургскіх курсаў і супольнай працы ў больніцы — Іванавай.

Не толькі ахвярнай працай служыла Цётка беларускаму народу, але таксама і сваім глыбокамастацкім, палімнеўским словам. Яе вершы ня толькі поўны жалю па цяжкай долі беларуса, яны поўны веры ў тое, што прыйдзе час, калі нядоля згіне. І яна, нібы трубач, заве сваіх братоў прыспыхае ў час вызвален’ня. У вершы «Вера Беларуса» аўтарка будзіць у масах народную съведамасць, веру ў собскія сілы:

Веру, братцы, людзьмі станем,
Хутка скончым мы свой сон;
На съвет Божы шырэй глянем,
Век напіша нам закон.

Веру, братцы, ў нашу сілу,
Веру ў волі нашай гарта.
Чую ў нас агонь, ня брылу,
Бачу, братцы, мы ня з карт.

Цяпер, братцы, мы з граніту
Душа наша з дынаміту;
Рука цвёрда! Грудзь акута!
Пара, братцы, парваць пута!

У вершы «Небывалыя часы» Цётка па-мастацку адлюстроўвае настроі беларускага народа перад рэвалюцыяй:

І песні заіхлі і съмеху ня відна,
І дзеци старэнкімі сталі,
І ноты вясёлы музыкам браць стыдна,
Радасны струны парвалі.

Мэта Цёткі — служыць свайму роднаму Краю, свайму народу. У вершы «Мае думкі» яна піша:

Хацела б быць зерном пшаніцы,
Упасыць на ніўкі вёскі,
Зазалаціца, без мяліцы
Даць хлеб смачнейшы трошкі.

Ад перасыледу царскай паліцы Цётка ўцякае за граніцу, у Аўстрію. Тут паступае перш у Кракаўскі, пасля ў Львоўскі ўніверсітэт, на гістарычна-філялягічны факультэт. Хоць ад Бацькаўшчыны яе аддзяляе вялікі прастор, думкі Цёткі лятуць да родных палеткаў. Яна тужыць па драгім ёй родным Краі, зь якім думае не расстацца нат і пасыля съмерці, а будзе пяяць народу аб свабодзе:

На магіле ўзыду дубам,
Пачну шаптаць братнім губам
Аб іх долі, аб свабодзе,
Стану песніяй ў народзе.

Яе жыцьцё на чужынне адлюстроўвае поўны тугі па стражданым Краі верш «З чужынны»:

І душна, і цесна, — і сэрца самлела
Мне тут, на чужынне, здалёк ад сваіх.
Як птушка, на крыльях ляцець бы хацела,
Як хваля па моры, плыла бы да іх!

Цётка перажывае гора Беларуса і імкненца аддаць яму на службу ўсё сваё жыцьцё. Выйшаўшы замуж за інж. Кейрыса, зъмяніўшы гэтакім чынам прозывішча, яна вяртаецца ў 1912 годзе на Радзіму, дзе зь вялікай энэргіяй бярэцца за працу: супрацоўнічае ў «Нашай Ніве», арганізуе нелегальныя беларускія школы, укладае і выдае «Першае чытанынне для дзетак беларусаў», рэдагуе першы часопіс для беларускае моладзі «Лучынка», піша апавяданьні.

Вось што пісаў Янка Купала ў 1907 годзе, атрымаўшы зборнік яе вершаў «Скрыпка беларуская» (выд. у 1905 г.):

Чутка йграеш, гулка йграеш
Ты на скрыпачцы сваій,
К небу з думкай падлітаеш,
Шчасьця зычыш для людзей.

Гэй, пяснярка, болей, болей
Нам на скрыпцы сваёй грай.

Прывітае хлебам-солей,
Дзякую скажа родны Край.

Хоць і не шматлікую колькасна, але вялікую зъместам, пакінула Цётка паэтычна-клясычную спадчыну беларускаму народу. Яе творы маюць аграмаднае значэнне ў нашай адраджэнскай літаратуры. Вайна ды надарванае здароў'е перашкодзілі ёй разгарнуць паэтычную дзейнасьць на поўную сілу.

Будучы мэдычнай сястрой, Цётка заразілася тыфам, які прынеслі на Беларусь масы чужога жаўнерства, і памерла 5 лютага 1916 г., толькі на два гады не дажыўшы да таго часу, якому яна аддала ўсе свае сілы, усю моц агню свайго палымянага сэрца — агалошанья Незалежнасці Беларусі.

Дарма, што мінула 33 гады, як перастала біцца яе сэрца. Сяньня Цётка больш як калі, жыве між намі.

Я. Ф.

№ 8, 1949 г.

ВЯЛІКІ БЕЛАРУСКІ ПАЭТ АНДРЭЙ ЗЯЗЮЛЯ 28-я ўгодкі съмерці

17 студзеня сёлета мінае 28 год зь дня съмерці вялікага беларускага паэта, няўтомнага дзеяча — кс. Аляксандра Астрамовіча. Ягоная, сапраўды з роднага загону, лірычна спадчына прасякнута патрыятызмам, шчыраю любоўю да беларускага народа, жаданьнем палепшыць яго дабрабыт. Для нас, моладзі, яна зьяўляецца жыццяздайнай крыніцай, зь якой мы чэрпаем і будзем чэрпачь сілы, памнажаць нашу энэргію і вытрываласяць у барацьбе за волю свайго гаротнага народа. Цярністы шлях, які ён выбраў, ідуцы за парывамі сваёй душы, шлях беларускага нацыянальна-вызвольнага руху — гэта съвятая дарога кожнага вернага і съведамага беларуса.

Аляксандар Астрамовіч нарадзіўся 26.XI.1878 г. (новы стыль) у беларускай сялянскай сям'і каталіцкага веравызнанья, у сяле Навасяды Гальшанская гміны Ашмянскага павету. Ягоная моладацьць прыпадае на час найбольш жорсткага прасльеду беларускага жыцця расейска-царской уладай.

Вучыўся малады Астрамовіч у Ашмянскай павятовай школе, па сканчэнні якой яму, беднаму сялянскому сыну, прадаўжанье навукі было немагчымым, бо ўсе навуковыя ўстановы для беларусаў былі зачыненыя. Аднак Астрамовіч не пакідае думкі здабыць асьвету, бо знае, што толькі пры дапамозе яе зможа прынесці найбольш карысці Бацькаўшчыне. Нацыянальна-усъвідамлёнаму беларусу была даступнай толькі навука ў духоўнай галіне, якая, знаходзячыся ў той час у руках польскага духоўнага кіраўніцтва, талеравалася расейскай палітыкай як мэтад асыміляцыі Беларусі. Астрамовіч і выбірае яе, каб, укрыўшыся ў зацішша касыцёла ад вока грознага царскага жандарма, з вышыні навукі Хрыста служыць беларускаму народу. Звярнуўшыся з гэтай мэтай да польскага кс. М. у Вільні, ведамага з сваёй варожасці да беларускага адраджэння, Астрамовіч не знаходзіць зразуменіня і дапамогі, але варожыя адносіны. Брат Астрамовіча пісаў не дарма кс. Адаму Станкевічу, ужо па съмерці паэта, што апека кс. М. над ягоным братам была «апекай скаціннай», бо калі кс. А. Ст. звярнуўся да кс. М. беспасярэдна, той характэрystычна адказаў: «Астрамовіч быў у мяне, то дурэнь якіс...»

Воля Астрамовіча дапамагчы свайму народу, нясьці съвято праўды Хрыстовай у сялянскую хату была мацнейшай варожага супраціву. Нягледзячы на перасльед, Астрамовіч паконвае ўсе перашкоды і паступае ў 1905 годзе ў каталіцкую духоўную сэмінарыю ў Пецярбург. Тут ён праvodзіць нацыянальна-усъвідамляючу працу, закладае беларускую сэкцыю ў казнадзейскім гуртку.

У чужыне, далёка ад роднага Краю, Астрамовіч сумуе па ім, а падслухаўшы «салаўінае пеньне», парайноўвае свой лёс да лёсу салаўя. Ён зразумеў, што сумам не дапаможа гору народа, і, як салавей, «запяяў небарак». Адлягло ад душы, бо «убачыў прости свой шлях, свабадней уздыхнуў і прырок сабе ісьці па ім съмелю».

Распачаўшы пяць, хоць ня верачы спачатку ў свой талент, Астрамовіч съмела ідзе наперад ужо як беларускі паэт — Андрэй Зязюля (гэтак падпісвае ён свае вершы). Вершы, зь якімі ён хаваўся, друкуюцца ў 1910—12 гадох у «Нашей Ніве».

Шырокая дзейнасьць Астрамовіча была не па душы палякам, і яны, на чале з кс. М., робяць заходы, каб не дапусціць Астрамовіча да пасъвячэння. А калі гэта не ўдаўся, і Астрамовіч быў пасъвеченны ў 1910 годзе на ксяндза,

палякі стараощца, каб ён быў назначаны на паўночны-ўсход Сібіры, на Камчатку. Прычынай гэтага — беларускасць Астрамовіча. Аднак воля Усемагутнага не дапусьціла, каб чыстая ахвяра служэньня Бацькаўшчыне змарнавалася ў далёкай чужыне, і Астрамовіч прыяжджае ў лютым 1911 году на родную зямельку.

Астрамовіч зьяўляецца ня толькі барацьбітом ў абароне праўды, але таксама вясковым лірнікам, вялікім паэтом Беларусі. Першым ягоным творам быў зборнік вершаў «З роднага загону», выданы ў 1913 годзе. «Слова Праўды» — выдана ў 1917 г., «Аленчына вясельле» — выйшла з друку ўжо пасля съмерці паэта ў 1922 годзе. Найбольш сваіх вершаў друкаваў Зязюля ў «Беларусе» (1913—15), у «Сьветачы» (1916), «Вольнай Беларусі» і «Крыніцы». Вялікая колькасць твораў знаходзіцца дагэтуль у рукапісах, якія перахоўваліся ў праф. Эпімах-Шыпілы, у кс. Сака, у Янкі Купалы і кс. Л. Хвецькі (які пры выезьдзе з Пецярбургу пакінуў іх у свайго знаёмага). Ці захаваоцца яны да часу вызвалення Беларусі — няведама.

Вышайшы зь сялянскіх масаў, Зязюля не парывае зь імі кантакту, не цураеца ні мужыцкай сярмягі, ні мужыцкай гутаркі, а зрастаетца з селянінам ў адно цэлае і любай яму мовай магутна, безупынна будзіць яго зь векавога сну, будзіць ў ім народную съведамасць:

На пакладзе ў съвіронку
Напаткаў я ліронку,
Што ўкурэўшы ляжала
І бутвець пачынала.

Вось абцёршы ад плесні,
Дай жа родныя песьні
Запяю, зайлігаю,
Каб у родненькім kraю

Са сну кожан прачхнуўся,
Моў арол страпянүўся,
На духу адсвяжыўся
І ў жыцці адрадзіўся.

Ну дык грай, мая ліра!
Міла, жаласна, шчыра —
Ў вёску, двор, аднасельле
Лій съвяцло і вясельле.

Грай радзімай старонцы
Аб прыгожай вясёнцы,
Што, як зорачка ясна,
К нам ідзе доля шчасна.

Вершы Зязюлі ня толькі поўны безгранічнага кахрання да свайго бяздолльнага народу, яны поўны шчырага патрыятызму, глыбокай веры ў лепшую долю і будучыню Беларусі:

Старонка мілая, Ты многімі забыта,
Шмат съпіць сыноў Тваіх адвечным сном!
Зямелька родная, съязьмі і потам зыліта —
Мы да жыцця з табой узноў уваскрасём.

Хоць знойдзеца ў Табе выродны валакіта,
Катораму Твая недаспадобы съвіта,
І не адзін прадасць цябе Іскрыёт,

Але табе яшчэ ўсё ж маці семяніта,
Сяляне верныя, што сеюць жытва,
А з іх паўстане Твой Народ.

Зязюля горды свайго паходжання, любіць безгранічна «наш род мужыцкі», радзіму, «родную гаворку» і песьні. Ён заклікае сваіх братоў таксама любіць «свой куточак», мову, строй і абраады:

Любы мне куток радзімы,
Беларусь съвятая:
Тут радзіліся, расьль мы,
Ўсё нас тут вітае.

Люба родная гаворка —
Душам нашым съвіта,
Зь ёй, ці соладка, ці горка,
Мы живём і квіта.

Любы родныя апраткі,
Норавы і звычка,
Песьні, казкі і загадкі,
Люб наш род мужыцкі.

Вось гарджуся гэтым родам,
Не хачу другога,
Бо ён злучаны з народам
Краю дарагога.

Дык паслухай жа, браточак,
Гэтакай вось рады:
Палюбі ты свой куточак,
Мову, строй, абрацы.

Зязюля не сумняваецца ў будучыні Беларусі, а цьвёрда
заяўляе, што слова пярайдзе ў чын, што над родным Краем
засвіцець сонца праўды, што Край ажыве:

Веру моцна, што зь вясной
Сонца праўды ўстане,
І прабудзіца Край мой
Зь векавога спанья.

Веру моцна — слова ў чын
Зъменіцца паволі,
І убачыць селянін
Луч шчаснайшай долі.

Любую беларускую прыроду паэт апісвае з сардэчнай
чароўнасцю і кахраньнем:

Дыхануў сухавей
У пагодлівы дзень,
Скалыхнуўшы травіцай няроўнай;
У ляску салавей,
Захаваўшыся ў цені,
Захліпаецца песняй чароўнай.

Зязюля ня толькі ўмее пяць, ён умее складаць прысягу
свайму народу і быць ёй верnym аж да съмерці:

Над гонар і славу, над чары кахраньня
Народную справу і перакананье,
Што розум дыхтуе, заўсёды я волю —
Ня зраджу ніколі.

Да самага скону, усякім прымусам
І сіле прыгону скажу: Беларусам
Навек астануся, сваёй ўласнай волі
Ня зраджу ніколі.

Хай срэбра, дукаты мне сыпяць пад ногі
І скажуць: багаты будзь, кінь род убогі,
Я плюну з пагардай, народу ж і волі —
Ня зраджу ніколі.

Ён датрымаў сваёй прысягі беларускаму народу, верна
служачы яму ня толькі звонкай песняй, але і штодзённай
грамадzkай працай, укладаючи ў яе ўсе свае сілы і талент.

Жар любові да паняволенага народу ніколі ня гас у душы
Зязюлі. Пераганяны польскімі духоўнымі ўладамі зь месца
на месца, ён запальваў гэтym жарам душы сваіх братоў па
ўсёй Мазі-Беларусі аж да апошніх дзён свайго змагарнага
жыцця.

Съмерць спыніла ягоную вялікую дзеянасць 17.1.1921
году. Дарма, што памёр ён, што сяньня не прысутны ў на-
ших радох, ягоная душа не памерла, як не памерла і не па-
мрэ тая справа, за якую ён змагаўся на працягу ўсяго жыць-
ця.

Імя Зязюлі будзе вечна жыць у сэрцах беларускага наро-
ду, як імя змагара і мучаніка за родную ідэю.

Я. Ф.

№ 7, 1949 г.

ІВАН ЛУЦКЕВІЧ (1881—1919)
У 29-я ўгодкі съмерці

Найвыдатнейшы дзеяч нашаніўскае пары Іван Луцкевіч
заяўляецца адным з першых вядомых пачынальнікаў Бела-
рускага Адраджэнскага Руху, будучы адначасова яго за-
сновальнікам і духовым рухавіком. Ён пакінуў нашаму на-
роду неўміручую памяць із свайго культурнага і палітыч-
нага даробку, аддаючы яму ўсе свае сілы і жыцьцё. У пару
найбольшага тэрору дэспатычнае Масквы на Беларусі, калі
на кану собскага жыцця, у помсту за Каліноўскага і тэрор,
беларускі студэнт-народнік Ігнат Грыневіцкі забіў тырана
Аляксандра II, праз пару месяцаў пасля нарадзіўся ў Менс-
ку 10 чэрвеня 1881 году Іван Луцкевіч. Гэтая цяжкая пара-
ніяволі ў Родным Краі яскрава адблілася на ўсім жыцці Луц-
кевіча, выхоўваючы зь яго нястомнага дзеяча, загартава-
нага працаўніка дзеля адраджэння Бацькаўшчыны, якім і
астаўся ён да апошніх хвілін свайго жыцця. Яшчэ ў Ліба-
ве, пачынаючы ад трэцяе клясы гімназіі, Іван Луцкевіч
вельмі цікавіцца гісторыяй, закладаючы беларускую біблія-
тэку, гуртуе ў ёй творы і матэрыялы зь беларускай гісторыі,
дзе этнаграфіі. Каб пазнаць нашую гісторыю, распачаў ён

збіраць калекцыі, якія і ўвайшлі пасъля ў Беларускі музэй ягонага ж імені ў Вільні. Будучы шаснаццацігадовым юнаком, усьведаміўшыся нацыянальна і сацыяльна, ён пачынае ад 1897 году гуртаваць вакол сябе больш съядомых беларусаў. Цікавячыся гісторыяй, асабліва з перыяду Вялікага Княства Літоўскага, Луцкевіч мог не спасъцерагчы подлых маскоўскага і польскага подступаў, што імкнуліся схаваць нашу слáўную мінуўшчыну, укрываючы гэтым саўмым праўду аб беларусах.

Як знаўца гісторыі, Луцкевіч будзіў і разъвіваў нацыянальную съядомасць успамінамі аб слáўным мінульым нашай краіны сярод ім жа згуртаванай беларускай моладзі.

Скончышы Менскую гімназію ў 1903 годзе, а ведаючы, што толькі здабыўши асьвету, ён зможа прынесьці найбольш карысць свайму народу, Луцкевіч пераяжджае ў Пецярбург, дзе паступае ва ўніверсітэт. Тут, будучы на юрыдычным факультэце, вечарамі, Луцкевіч слухае лекцыі ў археалагічным універсітэце, які і канчае ў працягу 2-х гадоў, каб пасъля з дапамogaю здабытае веды пакінуць Радзіме памятку ў постасці Беларускага музэю.

У першыя дні ў Пецярбургу ён навязвае контакт з В. Іваноўскім, стварае цесную, добра «сыпетую» тройку, у якую ўваходзілі Іван Луцкевіч, Вацлаў Іваноўскі і Антон (брат Івана), якая бярэ на сябе ініцыятыву, а пасъля і кіраўніцтва ўсіх працаў сярод беларускага студэнцтва. У канцы 1902 году гэтая тройка закладае культурна-асьветную арганізацыю — гурток Беларускае народнае асьветы, які на першым месцы сваёй праграмы паставіў друкаванье беларускіх кніжак і тварэнья беларускага школы для Народу.

Бачачы цяжкае, нічым не заслужанае гора беларускага селяніна, непрыхільныя да яго адносіны з боку аблішніцкае інтэлігенцыі, якая яўна працавала над апалаічваньнем Беларусі, Іван Луцкевіч зразумеў, што шлях да адраджэння і вызваленія вядзе не тудой, ён пераканаўся, што волю сабе можа здабыць толькі сам Народ! У гэтым ён пераканаўся яшчэ больш, прыглядаючыся да патрэбай і бедаў працоўных масаў праз сваё збліжэнне зь імі. Ён зразумеў, што беларускую нацыянальную культуру можна адбудаваць толькі тады, калі ўлада ў Беларусі пярайдзе ў рукі Беларускага Народу.

Вось жа гэтыя перакананьні, як і энэргічныя заданьні ды зрэалізаваньне іх, прымусілі Івана Луцкевіча шукаць неаб-

ходных шляхоў, якія б вялі да зьдзяйснення ідэалу — Адраджэння Бацькаўшчыны-Беларусі.

Бачачы, што сярод моладзі, асабліва студэнцкай, крапчэлі рэвалюцыйныя настроі, верачы, што шлях да вызваленія немагчымы без рэвалюцыі, Луцкевіч з гуртом і выбраў гэты шлях, закладаючы ў 1905 годзе Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду, на долю якой выпала распачаць безупынны палітычны рух, разбудзіць народныя гушчы і ў працягу пятнаццаці гадоў праз векапомні Акт 25 Сакавіка 1918 году давясці да зьдзяйснення ідэалу беларускіх народавольцаў — агалошаньня БНР.

Незвычайная рухлівасць, безгранічная энэргія гэтага дзеяча, зразумела, не маглі падабацца дэспатычнай Маскве, якая ўсю сілу прыкладала дзеля здушэння ўсяго, што беларускае. І таму напярэдадні 1-га траўня 1903 году Луцкевіч быў арыштаваны і асадлены на Шпалерную ў так званую «Прадварылку» (Дом предворительного заключения), скуль пасъля галадоўкі, праведзенай там арыштаванымі, хворага Луцкевіча перавязылі ў дальнюю турму «Кресты», дзе трymалі да канца чэрвеня, а пасъля выслалі з Пецярбурга «на родину» — у Менск. Гэтакім чынам Луцкевіч быў першай ахвярай беларускага рэвалюцыйнае працы ў 1903 годзе.

Іван Луцкевіч не прапускаў ні адной нагоды, каб не выступіць у абарону свайго Народу, разъбіваючы дэмагогію ворагаў. І калі ў сакавіку 1905 году на сялянскім зьезьдзе ў Менску эсэры хацелі ўнесці разлад сярод беларускага сялянства, што ім частковая ўдалася, дзякуючы Луцкевічу і яго гарачай прамове ўсе эсэраўскія дэлегаты высказаліся за Грамаду, пакідаючы эсэраў.

У 1905 годзе Луцкевіч як дэлегат ад створанага пад падырствам Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады Беларускага сялянскага саюзу бярэ ўдзел ва Ўсерасійскім сялянскім зьезьдзе ў Москве, становячыся косткай у горле маскалёў, якія хацелі бачыць Беларусь толькі ў межах «единой и непадімой».

У кастрыйніку 1905 году Луцкевіч быў запрошаны на фабрычны мітынг. З'явіўшыся ён да рабочых з гарачай прамовай у годнай беларускай, мілагучнай мове, клікаючы іх да адзінасці і салідарнасці ў барацьбе з супольнымі ворагамі. Гэта прамова выклікала неспадзянавана сільнае ўражанье, задакумэнтаванае ў буру волгескаў. «Нейкая гарачая

хвала праішла праз сэрцы гэтых выхаджэнцаў з вёскі. Ад па чутага знячэўку роднага слова шмат у каго відаць былі слёзы ў вачох»... (А. Л.) Заклік Луцкевіча жыва адгукнуўся сярод масы рабочых, якія, паўтараючы: «маладзец беларус!», «правільна!» — самі ўспакойлі эсэраў, каторыя стараліся ўнісьці разлад.

Гэтая цэнтральная постаць у Беларускім Адраджэнскім Руху гуртавала ля сябе ўсе лепшыя беларускія сялянска-рабочніцкія сілы. Яго безупынная праца, частыя выезды для навязванья контакту не на жарт трывожылі Маскву.

Ведаў Луцкевіч, што арышт яго непазыбежны (хоць ён увесь час працаваў у падполлі). Ён мусіў расстацца з родным Менскам, дзе пакінуў колькігадовую працу, а разпачаў новую, на віленскім бруку, куды прыехаў у пачатку лютага 1906 году. Бяз грошай, з фальшывым пашпартам у кішэні, становішча Луцкевіча ў Вільні, дзе ён як Іван Міхальчук пражываў на вуліцы Кальварыйской, дом 44, было надзвычайна цяжкое.

Недахоп матэрыяльных рэсурсаў прымусіў яго пакінуць платную кватэру і перайсці на бясплатную да свайго сябра студэнта Івана Кастрэўскага на вуліцу Міцкевіча, 35, дзе ён з братам Антонам начамі адбіваў на гектаграфе адозвы і лістоўкі Грамады. Аднак і тут яму не было месца, з узгляду на съледжанье ён мусіў ізноў зьмяніць прозвішча і кватэру.

Нягледзячы на надзвычайна цяжкія абставіны, дзяякуючы сваёй бяспрыкладнай ахвярнасці, Луцкевіч хутка ізноў ажыўіў спыненую працу. Ён разумеў, што дзеля разьвіцця нашага руху неабходна ўзгадаваць моладзь у духу нашых ідэалаў — нацыянальных і сацыяльных, на што і была зьвернута асаблівая ўвага. Сваю дзейнасць Луцкевіч накіраваў на Маладзечанскую, Свіслацкую, Палацкую і Панявескую вучыцельскія сэмінары, стварыў сярод іх саюз, які пасыля правёў агульную забастоўку, высоўваючы беларускія нацыянальныя дамаганыні. Дзяякуючы гэтаму, з вучняў вышэй паданых сэмінарыяў выйшаў пасыля цэлы рад добрых, сувядомых грамадзкіх работнікаў, сапраўдных барацьбітоў за Бацькаўшчыну.

Зь ініцыятывы Івана Луцкевіча нарадзілася ў свой час першая легальная беларуская газета «Наша доля», на зьмену якой, зыліквідаванай царскім урадам, прыйшла «Наша ніва». Рэдакцыя гэтых газэц з'яўлялася цэнтрам Беларускага Адраджэнскага Руху.

Дзяякуючы Луцкевічу, зь яго прыватнае калекцыі, якую ён зьбіраў ад 3-е клясы гімназіі, паўстаў Беларускі музэй. Музэй гэты стаўся багатаю крыніцай, на падставе якой можна было вывучаць матэрыяльную і духовую культуру Беларускага Народу.

Цяжкія абставіны, у якіх працаваў Іван Луцкевіч, перасьлед з боку адвечных нашых ворагаў — маскалёў, змарнавалі яму шмат сіл і здароўя, скараціўшы на шмат гадоў яго жыццьцё. Іван Луцкевіч памёр перадчаснай съмерцій ад сухотаў 20 жніўня 1920 году ў Закапаным.

Беларускі Народ не забудзе найвыдатнейшага дзеяча нашаніўскай пары, упісваючы яго імя ў гісторыю Беларусі, як імя найбольшага сына свайї эпохі. Памёр ён, але памяць аб ім будзе вечна жыць у тым, што аставіў ён у спадчыну Беларускаму Народу.

Нам, беларускай моладзі, цярністы шлях Івана Луцкевіча, якім ён годна і пераможна крочыў да канца, будзе яскравым прыкладам таго, як патрэбна змагацца і працаваць для свайго Народу.

Імя Луцкевіча будзе з пашанай і горда паўтарацца яго нащадкамі, як імя сапраўды вялікага сына свайго Народу, які аддаў для Адраджэння Бацькаўшчыны ўсю сваю сілу і жыццьцё і з'яўляецца праз гэта яе сапраўдным мучаніком.

Я. Ф.

№ 2, 1948 г.

КАЗІМЕР СВАЯК У 25-я ўгодкі съмерці

За паўгода да свае съмерці Казімер Свяяк (Кастусь Стэповіч) напісаў свой біографічны нарыс, які мы і падаём на балонках нашага часапісу:

«Радзіўся я ў вёсцы Барані Свянцянскага павету 19.2.1890 г. у сям’і сялян-паўвалочнікаў. Да гадоў 10, г. зн. да сканчэння народнай школы, мусіў прайсці ўсе беды і журбы сялянскага дзіцяці, каторае мае навучыцца цяжкай працы хлебароба. Пэўны час жылі мы, як арандатары, у глухім засыценку, закіненым у глухім лесе. Там прыйшлося мене спаўняць ролю памочніка пастыра Марціна, каторы фактычна быў майм першым «вучыцелем». Варт ён успамін-

ку дзеля таго, што быў тыпам тырана, але меў адну добрую старану: знаў шмат казак і вялікі лік прыпевак — ад съмешных і нявінных да найраспусьнейшых на съвеце. Пасыля стройных казкаў-песняў маёй бабкі творы народныя, пераказаныя мне Марцінам, шмат пужалі маю дзіцячую ўяву.

Добры тата мой, зарабіўши на сырах і маслье з кароў, што з Марцінам трэ было мне ганяць па райстох, і атрымаўши дапамогу з двара, дзе век свой быў лоўчым, паставіў мяне аддаць у «навуку».

У 1905 г. я кончыў меставую школу ў Сьвянцянцах: у годзе першай расейскай рэвалюцыі, калі здарылася важкая пераацэнка грамадzkіх вартасцяў. Ідэалам маіх добрых родзічаў было відзець мяне ў духоўным стане. Я пайшоў па лініі жыцця, якая мне здавалася найпрасьцейшай і якая была здаўна ў матчыных снах. Дапоўніўши чацьвертую клясу экзамінам у Петраградзе ў 1907 г., я, як васемнаццілетні юнак, быў ужо ў Духоўнай сэмінары ў Вільні. Год 1906 і 1907 пражываў я ў Вільні, як асцпірант, і тагды пазнаўся з беларускай працай (*«Наша ніва»*). Праз тры гады сэмінарскіх студыяў працаваў, ня помнічы аб Божым съвеце, аж на чацьвертым годзе цяжкі сэмінарскі систэм зламаў мяне: я мусіў выехаць у горы, каб ратаваць сваё здароўе. У гэтым часе аддаў я ў рэдакцыю *«Беларуса»* першыя свае творы (*«Прад Богам»*) і пачаў працу ў разьвітку беларускай народнай ідэалёгіі. Пробыў зіму 1912 і 1913 г. у Закапаным і з гэтай прычыны толькі вясной 1915 г. высьвяціўся на ксяндза ў Петраградзе з рук біскупа Цепляка.

Першы мой вікарый быў у Камаях Сьвянцянскага павету. За месяц па прыездзе туды прыйшла нямецкая акупацыя. Побыт мой аказаўся там лішнім. Я прафыў тагды цэлы год у сваёй роднай парафіі ў Клюшчанах, дзе дружыў з моладзьдзю, якая рвалася да новага жыцця.

Адтуль назначаны я быў вікам у Карыцін (Горадзен-шчына), дзе я зруйнаваў сваё жыццё. Быў там ад палаўіны 1916 да вясны 1918 г. Сільны ўплыў крывы зь лёгкіх, каторы прадзяржаў мяне 6 месяцаў у ложку, прымусіў мяне зноў шукаць ратунку ў горах. Год 1918 і зіму 1919 я зноў правёў у Закапаным. У 1920 г., падчас наезду бальшавіцкага, я знаходзіўся ў Клюшчанах, а падчас панаванья літоўскага заступаю пробашчам ў Буйвідзы над Вяльлёй. Адтуль увесень 1920 г. я назначаны ў Засьвір, дзе прафыў да часоў апошніх і дзе маё здароўе ўшчэнт зруйнавалася, паміма выезду ў горы.

Пісаў у шпіталі Кліматычным. Закапанае, 21.XII.1925 г. К. Свяяк».

Але не было ніякае надзеі на паправу здароўя. І ў съвятых мроях аб Беларусі, аб сваім народзе, часта трацячы прытомнасць у Віленскай літоўскай клініцы, 6 траўня 1926 г. адышоў у іншы съвет наш ксёндз, паэта і грамадзкі дзеяч Кастусь Стэповіч — Казімер Свяяк.

Калі ў 1915 г. нямецкі фронт пасунуўся наперад і пачалася эвакуацыя, у выніку якой спынілі сваю працу *«Наша ніва»* і *«Беларус»*, не застывае абуджаная нацыянальная съведамасць народу. Утвараеца шэраг беларускіх культурных асяродкаў, як у Вільні, так і на правінцыі. Вось у гэты час і адыграў значную ролю К. Свяяк. Яшчэ ў 1914 г., 29 лістапада, чакаючы ў Клюшчанах на съвятарства, К. Свяяк арганізоўвае касцельны хор, які, акрамя рэлігійных песен, пачынае выконваць народныя беларускія. Гэтым жа хорам 2.12.1915 г. у час съвяткавання першых угодкаў яго існаванья наладжваеца рэфэрат *«Аб беларускай песні»*. У канцы 1915 г. Казімер Свяяк адчыняе ў Сьвянцянцах беларускія вучыцельскія курсы, а ў 1916 г., дзякуючы яму, працуеца 7 беларускіх народных школаў. Устрывожаныя польскія паны шлюць да каталіцкіх духоўных уладаў скаргу за скаргай, абвінавачваючы Казімера Свяяка ў беларусізацыі Клюшчанскай пафарыі. У гэты ж час Казімер Свяяк утварае арганізацыю моладзі *«Хаўрус сваякоў»*, які бойка пачаў ладзіць свае выступы і прадстаўленыні.

Няյтомна працуе Казімер Свяяк і за часы польскай акупацыі. Ніякія перашкоды, рэвізіі, хатні арышт, арышт рукапісаў на спынілі ягонае плённае працы на глебе нацыянальнага адраджэння беларускага народу.

Казімер Свяяк пакінуў свае съяды і ў нашай літаратурнай скарбніцы. З надрукаваных яго твораў ведамыя: *«Мая ліра»* (зборнік вершаў), *«Голос дуды»* (малітаўнік для беларусаў-каталікоў), *«Чарку дай, браце!»* (філёзафічна-этычнае апавяданье вершам у рэлігійным духу), *«Янка Канцавы»* (вясковая драма ў 5-х дзеях), *«Алькалаголь»* (нарыс аб шкоднасці алькалаголю), *«Купальле»* (фантазія-містэрыя, пабудаваная на беларускай міталёгіі), *«Дзеі мае мыслі, сэрца і волі»* (зб. вершаў, паэтычкіх твораў прозаю, афарызмаў, артыкулаў, разважаньняў і інш., друкаваных у *«Беларусе»*, каляндарох, *«Крыніцы»*). Зь недрукаваных яго твораў адзначу *«Аб рэлігійнай вуні на Беларусі»*, вершы, праекты вершаў, філязафічныя разважаньні.

Форма паэзіі яго досыць разнастайная, хоць вершы і не зусім апрацаваныя, гэта можна растлумачыць: 1) цяжкай хваробай, што перашкаджала ў працы; 2) ён не тварыў маствацтва для маствацтва.

Тэматыка паэзіі. К. Сваяка таксама досыць разнастайная. Ён моцна верыць у Бога і досыць часта, згінаючыся пад цяжарам ад накінутай чужынцамі беларускаму народу няволі, з глыбокай вераю і запалам зварочваеца да Усемагутнага Айца:

Радасыць мне сэрца агнём запаляе,
Што не пазбыўся Тваёй я апекі —
Твой Дух адвечны мяне атуляе,
Цябе я прагнуну, Божа мой, навекі!

Акрамя рэлігійнай тэматыкі трэба адзначыць яшчэ нацыянальную і сацыяльную. Моцна прыгнечаны чужацкаю няволій беларускі народ з усіх сіл вырываеца з накінутых яму кайданоў, праклінае захопнікаў, кліча аб паратунку:

Айчыны мілай зор на сабе чую,
Куды ні пайду з самелай душою.
Айчыны сълёнай праклёны лічу я:
Ратунку кліча — «ратуйце з разбою!»

К. Сваяк бачыць, як для паняволення нашага народу вораг выкарыстоўвае царкву і касьцёл.

Святар-чужак жалезную
Руку падняў:
Святыню, нам належную,
Сілком заняў.
Расьселіся, разъеліся
Нябёс купцы...

К. Сваяк моцна верыць, што надыдзе час, калі зынікне чужацкае панаванье, што зерне праўды, кінutaе ў народ, хутка ўзрасце:

Груган з усходу, а крук з заходу
Дарма там жыру шукае —
Бо зерне спорна, у волю прасторна,
Хутка пад неба ўзрастae [...]

A. Я.

№ 23, 1951 г.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ

25 траўня сёлета мінае 32 гады ад часу, калі далёка ад роднага краю, на беразе Чорнага мора ў Ялце памёр вялікі сын беларускага народу, паэт-клясык, «пісьніар свабоды і красы» — Максім Багдановіч.

Уесь беларускі народ у гэты дзень ушануе памяць яго. Мы, беларуская моладзь, схіліўшы галовы над ягонай заўтай магілай, узмоцнімся ў сілах для далейшай барацьбы за волю Бацькаўшчыны, зачэрпаўшы гарту зь ягоных неўміручых твораў.

Максім Багдановіч нарадзіўся 10 сінегня 1891 году ў Менску у сям'і ведамага беларускага этнографа й гісторыка, гімназіяльнага вучыцеля ды актыўнага дзеяча партыі «Народная воля».

Шасьцімесячным дзіцём Максіма перавозяць у Гораднню, дзе ягоны бацька атрымоўвае пасаду; тут, над Нёманам, і праводзіць будучы пісьніар свае дзяцінныя гады. Прыгожая прырода цудоўнага краю — Занёманскай Беларусі —робіць велізарны ўплыў на душу і характар маладога Максіма, надае яму сталы напрамак, вернасць якому паэт захаваў да канца жыцця.

Дзякуючы бацьку, які любіў родны край і стараўся гэту любоў прышапіць свайму сыну, беручы яго ў навуковыя падарожжы па ўсёй Беларусі, Максім дакладна запазнаўся з Бацькаўшчынай і яе народам.

Па съмерці жонкі, маткі будучага паэты, бацька пераводзіцца на працу ў Ніжні Ноўгарад, дзе ў 1902 годзе Максім паступае ў гімназію. Аднак сваіх студыяў там Максім не заканчвае, за рэвалюцыйныя сходкі і ўдзел у супрацьурдавых дэманстрацыях яго выкідаюць з гімназіі. У Яраслаўлі, куды зноў быў пераведзены бацька Максіма, ён заканчвае перарваныя студы.

Цяжка перажывавае Максім расстаньне з роднай беларускай зямелькай. Ён ўсёй паэтычна-чулай душою марыць аб павароце на Бацькаўшчыну й самаахвярнай працы для яе.

У Родным Краю ёсьць крыніца
Жывой вады.
Там толькі я змагу пазбыцца
Сваёй нуды.

Летам 1911 году Максім прыяжджае на Бацькаўшчыну, у Вільню, каб адпачыць стомленай, набалелай ад разлукі,

гарачай душой, падыхаць водарам роднага паветра. Тут ён навязвае лучнасьць з усімі вялікімі дзеячамі беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху, у тым ліку і з Ўянкам Купалам.

Матэрыяльная нястача перашкодзіла ажыцьцяўленню ягона гляну — паступленню ў Пецярбургскі ўніверситет, куды яго запрашаў прафэсар Шахматай, і ён паступае ў Юрдычны ліцэй у Яраславлі.

Толькі ў 1916 годзе ўдалося Максіму зреалізаваць сваё заўсёднае жаданьне павароту на Бацькаўшчыну для пасьвячэння сябе свайму народу; ён пераяжджае ў Менск, дзе супрацоўнічае ў Беларускім Камітэце помачы ўцекачом, бярэ актыўны ўдзел у беларускім нацыянальна-вызвольным руху.

Нядоўга доля судзіла яму працеваць для любага Краю, аддаць яму ўсе сілы свае душы; няўмольная хвароба — сухоты — падточвае ягонае здароўя, і ён, змучаны, пакідае родны Край, каб далёка ў чужыне вылечыцца. У хуткім часе, хворы целам і збалелы душой, ён памірае ў чужой старане.

Максім Багдановіч ня толькі працеваў для народа, любіў яго ды перажываў сваёй чулай душой ягонае гора, ён старався дапамагчы братній нядолі сваімі бясцэннымі песьнямі-творамі, якія распачаў пісаць шаснаццацігадовым хлапцом. Першым ягоным творам ёсьць апавяданьне «Музыка», напісаное ў 1907 годзе. У 1913 паэт выдаў зборнік сваіх выбраных вершаў «Вянок», а ў 1927 г. Беларуская Акадэмія Навук у Менску выдае збор твораў Багдановіча ў двух тамах.

«Ідэя нацыянальнага бліску й велічы народу ёсьць неабходнасць яго палітычнага разніявлення», — як пісаў сам пісьняр, — галоўная мэта, якой служыў Багдановіч.

Багдановіч безгранічна любіў свой Край і народ, ён верыў, што народ пайстANE са сну й возьме лёс у свае руки.

Як люба паэту была родная вёска ды брат-беларус, як балела ягонае сэрца, перад нічым не заслужаным горам народу, — паказвае верш «Край мой родны».

Краю мой родны! Як выкляты Богам —
Столькі ты зносиш нядолі.
Хмары, балоты... Над збожжам убогім
Вечер гуляе на волі.

Поруч раськідалісь родныя вёскі
Жалем съціскаюцца грудзі —
Бедныя хаткі, таполі, бярозкі,
Ўсюды панурыя людзі...

Шмат што зрабілі іх чорныя руکі,
Вынеслі моцныя сыпіны;
Шмат іх прымусілі выцерпець муکі
Пушчы, разлогі, нізіны.

Кінь толькі вокам да гэтага люду —
Сыціненца сэрца ад болю.
Столькі пабачыш ты гора усюды,
Столькі нуды без патолі.

Багдановіч разумеў, што толькі збройнае змаганье вызваліць наш народ, што толькі «навальніца» і «вецер» змогуць ачысьціць родны Край ад чужацкай няволі. З поўнай верай у гэта ён заклікаў:

Устань, навальніца, мкні нанова,
Узвый, вечер, зь ёю заадно!
У віхры уляціць палова,
Пакіне чыстае зярно.

Удар, цыклон, удар на мора,
Цалуй яго ў глухое дно,
Ўсплясьні ваду — і пэrlаў горы
На бераг выкіне яно.

На барацьбу за незалежнасць ён ня толькі заклікае, але адначасова й сароміць тых, «у чыім сэрцы сумленьне сыпіць». У ведамым сваім глыбока-патрыятычным духам вершы «Пагоня» ён паўстрымоўвае сваіх братоў ад съмерці духовай, ад здрады радзімай старонцы. Багдановіч поўны веры, што народ «дачакаецца залацістага яснага дня», — што зара ўсходу разгоніць цемру няволі.

Сваёй вялікай талентамі лірычнай душой Багдановіч узбагаціў беларускую літаратуру ўсімі жанрамі вершаванья і мастацкімі перакладамі твораў сусветнае паэзіі.

Невялікую колькасна спадчыну аставіў беларускаму народу Максім Багдановіч, бо съмерць абарвала ягонае жыццё на 26-ым годзе, у самы творчы пэрыяд, але і тое, што аставіў ён пасыля свае няцэлае дзесяцігадове творчое працы, мае для нашае паэзіі аgramаднае значэнне. Ягоныя

творы зъяўляюцца залатым укладам у скарбніцу беларускае і сусъветнае культуры.

У поўным росквіце бяспрыкладнага паэтычнага тален-ту Максім Багдановіч памірае 25 траўня 1917 году ў Ялце, далёка ад дарагога яму роднага Краю. Слабеючай рукой ён напісаў апошнія радкі:

Ў краіне съветлай, дзе я ўміраю,
У белым доме ля сіней бухты,
Я не самотны, я кнігу маю
З друкарні пана Марціна Кухты.

Беларускі Народ ушануе памяць паэты, як вернага й вялікага сына, перавёзшы ягонае цела ў родны Край, туга па якім не пакідала паэтуту. Мы, беларуская моладзь, ушануем памяць вялікага свайго брата-песняра, астаўшыся вернымі ягоным запаветам, у імя якіх праліліся рэкі сълёз і крыві беларусаў.

Я. Ф.

№ 10, 1949 г.